

Tizennegyedik korszak.

A Bethlenek kora.

(1613–1630.)

Erdély aranykorához, a legfényesebb fejedelmi korszakhoz értünk, mit az emigrans Bethlen Gábor beütése, s fejdelemségre jutása idézett elő, mit ő majd husz éven át ragyogtatott.

Az iktári Bethlen-család három uralkodót hozott Erdély trónjára, Bethlen Gábort, nejét Brandenburgi Katalint, és Gábor öcscsét, Bethlen Istvánt.

Bethlen Gábor, mint a Bocskai forradalom egyik hőse, merőben mestere politikáját követte: a protestans vallás s török protectio fenségének volt hirdetője. Brandenburgi Katalin eltért az elsőtől, s e miatt elvesztette trónját. Bethlen István újra bátyja politikáját hozta volna trónra, de tulszerénység e politika folytatását vele Rákóczi Györgynek engedteté át.

Azon szellem, mit a reformatio teremtett, a hosszas belviszály s a Báthoriak alatti visszahatás miatt, sehogy sem birt teljes érvényre vergődni – most, egy század után, Bethlen Gábor alatt, az elhintett mag egyszerre felvirágozott.

Fényes, dicső korszak. Ez alapítá meg, mit Bocskai elkezdett, a XVII. század szellemét; ennek köszönhetjük Erdély civilisatióját, ennek azon politika meggyökereztetését, melyen a Rákócziak s Apafi haladt: ha valamelyiket, ezt legméltóbban nevezhetnök Erdély aranykorának.

Bethlen Gábor fejedelem.

(1613 oct. 31–1629 nov. 15.)

Jellemzése. A porta elismeri. Szebent visszabocsátja. A medgyesi gyűlés. Homonnait felléptetik ellene, Magyarhon felszólal. Bethlent a császár is elismeri.

Erdély legnagyobb fejedelméhez értünk, ki a megtámadott, megrongált hazát helyre állítván, a jólét és béke malasztjaival, a tudomány, ipar és kereskedelem áldásaival kezdé elönteni. A jellemgyengeségben sinlő Báthori Gábor után egy férfi lépett fel, ki-nek neve, mint minden szellemdús uralkodóé – még most is lelkesít; kit mielőbb tovább mennénk, egy fejedelmi kortársa által mutatunk be, ki őt jellemzeni akarván, rövidebben nem bírta magát kifejezni, minthogy: „eszes, vitéz, tekintélyes, kegyelmes, liberalis, oconomus, munkában fáradhatatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőjében oroszlán, conversatióban nyájas, szegényeken könyörülő, egyházi rendeket tiszteletben tartó, tápláló, ekklesiákat építő, segítő, fundáló; tudós emberekkeli társalgásban, vitatkozások hallgatásában gyönyörködő, minden rendeket promoteáló, a hazafiaknak atyja, a vitézlő rendnek tanítója, tüköre; megharagudni tudó, de azt mérséklő; haragot nem tartó; nem vért szomjuhozó, hamar megengesztelődő; künn a közönséges helyen magát nagy authoritással, benn pedig a házában belső szolgálói közt nyájas szelidséggel magát viselő; főlovakban, fris öltözetekben, muzsikában, építésben, fejedelmi vendégségekben s néha tánczban is, de mértékletesen gyönyörködő; a katona szerszámokra sokat tartó, és egyéb sok szép virtusokkal felékesített, s ez világra elterjedett emlékezetű ember vala, mindkét hatalmas császárokat is in aequilibrio tartja vala, a magyar nemzetet elhiresítette vala; „s mint fejedelmet jellemzeni akarván, azt mondja: „hasonló magyar Mátyás királytól fogva, és István királyon kívül nem hallatott, nem is remélhetni.”¹⁾

Mai szempontból véve, Bethlen Gábor meglehet sokaknak nem tűnik fel oly nagyszerű mérvben, mint azt kiérdemelte: de ha

¹⁾ Kemény J. Önéletir. 146 l.

meggondoljuk, hogy egy korban élt, melyben a trónokon bigott absolutismus ült; melyben általános elv vala: *cujus regio, ejus religio*, vagy mint XIV Lajos magát kifejezte *L'etat c'est moi*; ha figyelembe vesszük, hogy még az utána következett században is Nagy Péter, I Fridrik, II József felvilágosodattabb absolutismusa köz bámulat tárgya volt: akkor Bethlen Gábortól lehetetlen az egyéni nagyságot megtagadni. És ha mérlegbe vetjük, hogy kicsiny s a mellett szellemileg és anyagilag kimerített ország kormányát vette át, melyben a népet a Bástakor kipusztítá, elszegényité, hol a nemzet főbbjei a folytonos forradalom vérmezején s vérpadján elvérzettek, mondhatni egy egész nemzedék hiányzott, s így Bethlen egyelőre csaknem egy maga állt, testvérén s Pécsi Simonon kívül alig birt egy tanácsossal, neki kellett a diplomatiát, a belkormányt vezetni: ha mind ezt fontolóra vesszük, meg kell adnunk, hogy nem csak kora, de egyszersmind a magyartörténet legóriásabb, a magyar uralkodók legnagyobb jellemei közé tartozik.

Mint bujdosott ki kétszer elnyomott hazájából mint menekült, fennebb elbeszéljük. Elbeszélésünk fonalát ott vesszük fel, hogy a kolozsvári hongyülés 1613 oct. 21-én fejedelemnek kiáltván, másnap beigtaták: a piaczi nagy templomban esküjét letette.¹⁾

Első gondja volt a haza és két császárrali jó viszony beállítása. Mindhárom nehéz kérdés. Mert a bécsi udvar a Bocskaival kötött bécsi szerződés alapján Erdélyhez jogot tartott, s csak is a Rudolf és testvére Mátyás főherczeg közti fegyveres surlodás veté a követelést háttérbe; de ismerve a politikát, miszerint Ausztria a magyarok törökkeli harczát folyvást szítja, s ez alatt mind belebb kíván nyomulni a magyar ügyekbe: a status quo alapján mindenképpen békülni akart. A törökkel szemben sem lehetett nyílt, mert fejedelemségiért Jenőt és Lippát oda ígérte volt, s mindenképpen vissza akarta tartani.

Gondjai három méltó tárgya közül, a hazát mindjárt kezdetben azzal kötelezte le, hogy a választó hongyülés végzését, mely az ős alkotmányt, a törvénytelen rendeleteknek fegyverrel ellentállhatása megemlítésével állítá helyre – habozás nélkül megerő-

¹⁾ Az eskü Böjti Engelnél 348, *Conditioit Approb.* III. B, I. tit.

sité; e mellett a székely és szász nemzet felforgatott jogait ismét életbe lépteté. ¹⁾

A gyűlés végével octob. 28-án 200 lovag kíséretében Tordára indult, az őt trónra segített török táborba. Midőn Tordára lejténe, fényes török követség közelgett, számára drágán szerelt paripákot hozott, s egy török lovas egy nyulat futtában elfogván, mint leendő szerencsés fejedelmet köszönték. ²⁾ Itt vették az egyik intéző, G é c z i András Váradról irt levelét Báthori haláláról. ³⁾

Benn a rend valamennyire helyreállván, a török tábor kivonult. Gerendi Mártont azonnal a portára küldé, hogy háláját megvigye. Nov. 15-én tordai főispán S a r m a s á g i Zsigmond, kolozsvári Kassai István – már Báthori alatt közügyek igazgatója – s Benkner János személyében Mátyás királyhoz is követséget indított: de a jezsuitákat behozni akaró császár az erős protestans és osztrákellenes Bethlent, sehogy sem akarván fejdelemnek elismerni, S a r m a s á g i t a nemzeti jogok ellenére, letartoztatá. ⁴⁾

Bethlent e hir nem kevésbé lepte meg, mert Szeben, Fogaras s a Magyarhonnal szomszédos várak, mint a sziklán épült Kővár és Husztvár erőssége még mind nem hajolt meg. Bethlen ismerve, hogy belenség ellen legrosszabb fegyver – a lőpor, Szilvási Boldizsár tanácsosát s Rettegi Jánost udvari papját, a feladni vonakodó magyar őrségekhez küldé; kivitte, hogy Szeben és Fogaras, oly feltétel mellett, mely az őrségeknek a kegyelmet, a szásznemzetnek pedig kiváltságait biztosítá, november közepén kezébe esett. ⁵⁾

Szeben megkapása meglehetősen vívmány vala, mert legalább erődöt nyert, mely a hirtelen megrohanás ellen védelmezé. A fejedelmi lak Fejérvártt romban hevervén, oda vonult. ⁶⁾ E lépés a szász nemzetnél a legnagyobb ingerültséget idézte elő. Mivel attól tartottak, hogy Bethlen szintén folytatja Báthori Gábor azon politikáját, mely Szebent a szász földtől elakarja szakítani, s azt fejedelmi várrá változtatni: Segesvárra gyűltek, jelen levén képviselői által minden szék, Szeben három évi megszállása alkalmából nov. 20-án oly erős ligát irtak alá, mely minden székét, illetőleg

¹⁾ Törvényczikk Erd. Tört. Tára II 278. ²⁾ Fundgruben I. 269. ³⁾ G é c z i szomoru végét Erd. Tört. Adt. I 116. Böjti 374. ⁴⁾ Követsége Böjti Engelnél 362.–70. Engel, Geschichte IV. 376. ⁵⁾ Feltételek Böjti Engelnél 371–373.

minden szászot arra kötelezett, hogy vallásukat, kiváltságait, földterületöket, minden csep vért, nyilvános és titkos megtámadás ellen egyenként és együttesen védelmezni tartoznak, s arra a költséget közösen fogják szolgáltatni. ¹⁾ E titkos szerződésről természetesen a fejdelem mit sem tudott; de hogy valami forr, gyanítottá az, hogy a szászok mig Szebent vissza nem kapják, minden tizedet és adót megtagadtak: mire Angyalosi János itélőmestert hozzájuk küldé, velek kibékült, a fejdelem és tanácsosai a szászok jogait biztosíták s a kívánatos kölcsönös egyetértés létrejött. ²⁾ Nagyobb vész közelgett Magyarhon felöl, Mátyás szélbeli várparancsnokai Tasnádot és Nagy-Bányát, mint Báthori igényelt javait hirtelen elfoglalák, Kóvárt pedig, Báthori Gábor neje a császáriaknak feladá; s ez által mintegy kiindulási pontot nyertek Erdély megtámadására.

Ily kilátások közepette, mint kedves jelenet merült fel az, hogy 1614 jan. 18-n a szokott fejdelmi jelvények megérkeztek. ³⁾ Bethlen könnyebben lélezett, de mert fejdelemségéért a portának, a Borbély György által visszafoglalt Jenőt és Lippát oda kellett igérnie, athnamét nem nyert; minthogy a várakat átadni nem nagy kedve volt, hogy legalább időt nyerjen, Zsuki Benedeket a portára inditá.

Mig e szerint Bethlen a törökkel ujhuzásba keveredett, Mátyás király fegyverkészületeitől is félhetett. Hogy a császár haragja csilapítását se mulassza el, és az elfoglalt várakat is visszaszerezhesse, Magyarhonnal s illetőleg a császárral megkezde a kiegyenlítést. Kornis Zsigmondot, tanácsosát a császárhoz inditá, a magyarhoni megyékhez külön követeket küldött, s minden áron arra munkáltatott, hogy a zsitva-toroki békeszerződést reá nézve is megujtsák, az elvett várakat visszaadják. ⁴⁾

Mig ezek oda járnak, készen lévén a felbomlott hon rendének helyreállítási tervével, Medgyesre országgyűlést hirdetett. Febr. 18-n Szeben előljáróságát hivatá, a vár kulcsait visszaadá, Szebent, melyben Bethlen, Báthori Gábor eljárása miatt, már csak 53 családott

¹⁾ Lásd e ligát Hon és Külföld 1845 93 sz. D. Fundgruben I. 271. ²⁾ Pray, Principatus Bethlen II. 212 l. jan. 28-a teszi. ³⁾ Böjti Engelnél 375–80. Kemény Diplom. VII. 134. ⁴⁾ Böjti Engelnél 386.

talált, ¹⁾ végre a szászoknak teljesen kezébe bocsátotta. ²⁾ Sergéhez a rend érdekében kemény napi parancsot bocsátott, ³⁾ s azzal délután kiindult.

Febr. 23-án megnyilván a medgyesi gyűlés, Szilasi és Nadányi s Báthori több lesujtói nagy garral megjelentek; Báthori egykori praetoriánusai, a kék gyalogok, kik most Bethlent kísérik ide, Szilasiékat bántalmazni kezdték. A nemzet közvéleménye, mely orgyilkosságban dicsőséget soha sem keresett, tőlük elfordult: mikor a gyűlésbe léptek s jutalomért emelték fel szavukat: a rendek kimondák, hogy a mit elkövettek, nem hősi tett, hanem büntény, valódi gyilkosság; Szeben királybirája tovább ment, büntetést kért, s követelte, hogy a termet, mint ilyenek hagyják el. E fellépés jeladáskép hangzott. Mire kiléptek, a praetorianusok őket körülfogák, ezek megfutamodtak, egy pusztá klastrom, a mai ispotály tornyába futottak fel, formasierinti ostrom és védelem kezdődött.

Hogy a katonaságot lecsillapítsák, a fejdelem testvérét Bethlen Istvánt hunyadi főispánt s udvari hadak fővezérét, és Bethlen Farkast küldé hozzájuk, de a vér már omlott, a golyó záporban repült; végre is a bástyát bevették: Szilasit, Nadányit, kegyosi Zámbo Balázst ⁴⁾ a 26 láb magasságu toronyból lehányták, s alant szerte lönek darabolva. ⁵⁾ Ezzel a nemzet dynastikus érzelmének elég lévén téve, a kedélyek lecsillapultak, a fejdelem a tényre fátyolt vetett; a tanácskozás tovább folyt; keletkeztek a nevezetes szervező végzéseik, melyek nyomán a fejdemi lak, a tanodák, templomok helyreállítása, közkincstár, a fegyveres erő alapítás s egyebek elrendelése mellett, Báthori számüzöttei, Kornis Zs., Petki János, Sarmasági Zs., Kálnoki János és Benedek, Bernárd Ferencz, Domokos István és Ferencz, Nemes Balás és János, Mikes Zs., Zöldi Demeter s mások fejről levétetett a számüzetés s a vagyonvesztési ítélet; a Kendiféle összeesküvés részesei Kornis Boldizsár és Sennyei P. árvái vagyonukat szintén visszakapák. ⁶⁾ Ellenben Báthori kegyenczét, enyingi Tö-

¹⁾ Fundgruben I. 271. ²⁾ Pray, Principat II. 212. ³⁾ L. Erdélyi Muzéum III. 179. ⁴⁾ Biharm. birtokos mezei hadak kapit.⁵⁾ Bőjti Engelnél 394-98. Erd. Tört. Adatok I. 118. ⁶⁾ Bőjti Engelnél 399 Mike Art II. 363.

rök Katát fajtalanságaiért notázák... ¹⁾ Szóval, a hon egymással kibékült, a pártok elenyésztek: Bethlen mint egy békitő és új életet hozó szellem lőn övéitől üdvözölve.

Bethlen Gábor egy letarolt hazát, elszegényített népet kapott. Hogy a kizsákmányolt népen könnyítsen, mart. folytán testvérét, B. Istvánt s Erdelyi Istvánt a portára indítá: hogy az első évi adó elengedtessek, Jenő és Lippa átadását hátrább vessék: mi teljesen sikerült. Erre Mehemet aga fényes kíséretével jul. 25-n a portávali frigylevelet, törökösen szólva az athnamét meghozá. ²⁾ Borsos Tamás, Báthori G. követe helyébe, ercsei Toldalagi Mihály a portán maradt. ³⁾

A portával tehát tisztult viszonya, ellenben a császárnál nagyobb akadályokra talált. Míg ezek a portára jártak, II. Mátyás Kornis követségére Daróczi Ferencz és Lassotta János tanácsosai leküldése által felelt. Kolozsvártt a maj. 1-re hirdetett hongyülésre megjelenvén, feltételeiket előterjeszték: melyek közt az is volt, hogy Bethlen, ha II. Mátyás által el akar ismertetni, Váradot adja át. A kérdés természetesen hosszas vitára adott alkalmat, a küldöttek és a rendek közt hosszas írásbeli felelgetés keletkezett, mit részünkről Pécsi Simon cancellár fogalmazott. ⁴⁾ A királyi biztosok Erdélyt szövetségszegéssel, Bethlent erőszakos trónra lépéssel vádolák: szóval Mátyás császár és király, mint az összes kereszténység igényelt feje, ürügyet keresett a megtámogatásra, alkalmat Erdély bekebelezésére, s a lett belőle, hogy maj. 12-én az egyezkedés félbeszakadt.

Bethlen, hogy rajta mi se muljék, még egy kísérletet tett. Kapi Andrást és Veyrauch Dávidot II. Mátyáshoz, s meghallván hogy jul. 13-ára Pozsonyba gyűlést hirdetett, Kovácsoczi Istvánt és Belényesi Györgyöt az országgyűléshez indítá. Felmentek, s különösen a hongyülés igen jól fogadta őket: a fiatal Kovácsoczi, a protestans Thurzó nádor támogatásával a gyűlés elé lépett, fényes beszédével a rendeket arra bírta, hogy a Bethleneli béke fenntartása mellett szavaztak, mire a király az egyezkedésre hajlandóvá lőn, az egyezkedő biztosok összejövetelére Gal-

¹⁾ Kemény, Diplomatar. VII 135. ²⁾ Erd. Tört. Adat. II. Bőjti 403.

³⁾ Erd. Tört. Adat. I. 224. ⁴⁾ Erre 1615 jan 7-én a balázsfalvi kastélyt kapja. Kemény Dipl. VII. 177.

gócz jeleltetett. ¹⁾ Hogy Bethlen is hajlandóbbá tétessék, a rácokat ellene felültették, azok Lippára beültek, Erdélytől elakarták szakasztani; mire oct. végén a fejedelemnek kellett táborba szállni, hogy visszakerithesse. ²⁾ Erre Galgóczon az egyezkedés megkezdődött, de hogy sikerre nem vezet, mind a két fél csakhamar belátta. Ugyanis Homonnai Dr. György Zemplénmegye főispána, a jezsuiták fejedelmi jelöltje, a Bocskai által véghagyományilag fejedelemnek jelelt Homonnai Bálint rokona, ³⁾ a császár támogatásával a hajduságot felkölté, s oly készüléket tett Erdély megtámadására, hogy a fejedelem 1615 jan. 18-án az egész székelységet fejenkénti felülésre szólítván fel, Maros-Vásárhelyre táborba szállítá. ⁴⁾ Igen ovatosan, mert midőn jan. végén a fegyverszünet kitelendő volt, Homonnai felléptetése nyilvánvalóvá lett. Bethlen tollat ragadott, s a Királyhágon tuli megyékhez minden megtámadtatás ellen kemény tiltakozást intézett. És igen jól számított, mert még azon megye is, melynek Homonnai főispánja volt, febr. 17-én tartott gyűlésében kimondá, hogy Erdély ellen, ha szinte parancsolják is, senki fegyvert ne fogjon. ⁵⁾ Zemplén s más hazafias megyék merész fellépése nem hangzott el. Homonnainak vissza kellett lépni, s a király, mert a megyék felülni vonakodtak, oda lőn kényszerítve, hogy egyezkedési biztosokat kellett kineveznie. Az egyezkedésre Bethlen is hajlandó lévén, részéről szerzesébeti Pécsi Simon cancellár, kövesdi Sarmasági Zsigmond, véczkei id. Balassi Ferencz a székelyek tábornoka s Udvarhelyszék főkapitánya, s az emlékiró Borsos Tamás nevezettek ki, kik mart. 2-án felindultak. A trakta két egész hónapot tartott. Míg végre maj. 6-án N.-Szombatban aláírták a Bethlenre nézt kedvező szerződést: mely által Erdély szabad fejedelmi választása s így Bethlen Gábor fejedelemsége elismertetett; viszont Bethlen is a katholika vallás Erdélybeni szabadgyakorlását aláírta, és kivéve a törököt, minden ellenség ellen véd- és dacz-szövetséget ígért; az Erdélyből számüzött Kendi István és enyingi Török István visszajöhetésöket s javaik visszaadását biztosítá; ⁶⁾ Husztot és Kővárt csak feltételek mellett

¹⁾ Böjti Engelnél 425–36. ²⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IX. 211–224.

³⁾ Erd. Tört. Adat. III. 143. ⁴⁾ Erd. Tört. Adat. I. 273. ⁵⁾ Erd. Tört. Adat. III. 144. ⁶⁾ Okl. Bália Erd. Törv. 206.

ígérte vissza, miáltal Bethlen, tanulva az osztrák diplomatiától, kibuvó ajtót hagyott magának.

Ezt a magyarhoni rendek és a porta közötti békekötés követte, mi a Bethlen G. fejedelemiségét nem szivelő clerus ellenzése daczára, jun. 27-én 20 évre megkötetett, ¹⁾ miáltal a Bethlen Gábor fejedelemisége elismerése be lön fejezve.

II.

Bethlen szervezései. A katolikusok Homonnai Gy. fegyvert fog. A töröknek Lippát visszaadja. Rádult szintén ráküldik, visszaveri. Homonnai sergét szintén. Sereggel Magyarországra indul.

A nagyszombati szerződés a zsitva-torkolati béke megalapítván Bethlen Gábor fejedelemiséget: hozzáfogott a 20 évtől annyit szenvedett hon visszaállítása nagy munkájához. Mindenekelőtt a szász nemzet azon kiváltságlevelit, melyeket Báthori Gábor a szebeni levéltárból kiszedetett vala, visszaadá s ez által a szászok jogai sérthetlenségét biztosítá. Fejérvár s illetőleg a fejedelmek, mióta épen ő, mint Székely Mózes vezére ostromával hamuborította volt, mindez ideig romban hevervén: a máj. 3-ára összehívott hongyülésen, miután az az ingyen munkát meg nem szavazta, a Báthori Gábor alatt divatba hozott kapunkénti 12 ft. adót rovatá ki, s azzal a fejedelmi lakot, s a hon más erődeit kiujítás alá vette. Sept. 27-re Kolozsvárra más hongyülést kihirdetvén, a rendek Bethlen építkezése iránt méltó elismeréssel telvén el, a napszámokat a következő tavaszra megajánlták. Az őt megelőző fejedelmek a kamara-uradalmakat elkezdték volt idegeníteni, a vámok, harminczadok, sóaknak mellé e gyűlés Huszt, Kővár, Szamosujvár, Várad, Gyalu, Kolozs-Monostor, Fejérvár, Déva, Fogarast, Görgényt ugy Karánsebest és Lugost fiscalításoknak jelevén ki, meghatározzák, hogy ezek és részei visszaszerzésében a fejedelem 1588-ig, Báthori Zsigmond nagy korusága évnapijáig mehessen vissza; ¹⁾ mi által hatalmas kincstárt alapított.

Mig Bethlen az ország ilyképeni szervezésében fáradozott, fenn megbuktatására tervet kovácsoltak. Sorbán Rádul, oláhoni bu-

¹⁾ Erd. Tört. Adat. III. 144–48. ²⁾ Mike Gyűjt. II 395.

kott vajda épen az udvarnál tartzkodott; azon ürügy alatt, hogy őt Erdélyen át vissza akarják honába vinni, Magyarhonban serget toborzának: holott a valódi cél az volt, hogy főispán Homonnai Györgyöt ellene újra fölléptessék. A toborzást 1616 januárjában kezdték meg; de a fátyolon átlátó nemzet között e célra embereket nem kapván, Lengyelországban fogadtak hadat; s daczára annak, hogy a magyarhoni rendek a nagy-szombati szerződés alapján minden ilyes kalandnak ellene mondtak: a katolikus párt apr. 7-én Munkácson összegyűlt; hogy az egri basát is fellépésre bírják, neki 20,000 aranyot küldének; Homonnai Györgyöt pedig annyira fellovalák, hogy jószágait elzalogosítá, magának hadat fogadott. ¹⁾

A fejedelem belátva e mozgalom horderejét, meghallva, hogy Homonnai nem csak a folyvást követelt Jenőt és Lippát, hanem Lugost és Káránsebest is a töröknek ígérte: id. Balassi Ferenczet a portára inditá, hogy ha máskép nem lehet, igérjen ő is oda valamit. Balassi bement, mindent megkísértett, de miután belátta, hogy a fanatikus török Lippát és Jenőt, mert oda hajdon mecsetet épített, sehogy sem akarja keresztény kezen hagyni: a szultánnak Lippát visszaigéré; ²⁾ azonban a porta nem bizván benne, Balassit letartoztatá, s a kapitihóságban felváltott Toldalagi Mihálytól Bethlennek megízené, hogy a mig Lippát kézbe nem adja, Balassi meg nem szabadul.

Toldalagi a fejedelmet, ki épen a székelyföldre körutra ment, febr. 21-én Feketehalomnál találta. Bethlen azonnal meggyőződött, hogy a szultán béketürése kimerült, s hogyha Lippát szépszerint át nem adja, többet fog utánna kiszakítani. A székelyföldet megjárva, mart. 5-én Brassóba tért be. Apr. 17-re Fejérvárra hongyülést hívott egybe: Lippa sorsát előadá, és a rendek, hogy a többit megmentsék, átadásába beleegyeztek. ³⁾ A mint az ország Lippa török kézre adásába beleegyezett, Balassi Mihály székelységgel azonnal indult, hogy a lakosokat és ágyukat kiköltöztesse: azonban a várbeliek ellenszegültek. Az államérvek ellenébeni engedetlenséghez nem szokott Bethlen az országot azonnal felülteté, maj. 20-án Dévánál táborozott, ⁴⁾ jun. 12-én Lippa városát bevette, a várőr-

¹⁾ Erd. Tört. Adt. III. 150–56. ²⁾ Erd. Tört. Adt. I. 224. ³⁾ Törvénycz. Mike II. 413. ⁴⁾ L. napi parancs. Mike Art. Diet. II. 423.

ség főbjeit jószágokkal, a népséget eltelepítéssel elégitvén ki, a várat is kezére keríté. Lippa után a hozzá tartozott kastélyokat, mint Solymost, Tothváradját, Szerencset szintén engedelmességre hajtván: jun. 14-ről már tudosithatá a nagyvezért, hogy Lippát és környékét a temesvári basának ohajtásukhoz és igéretéhez képest által is adta. ¹⁾ Képzelné lehet, hogy a hon egy része kiadása ép úgy fáj, mint bárkinek: hogy a 21 év óta visszatelepedett lakosok hajléktalanul ne maradjanak, a Fejérvár közelében fekvő, az akkor pusztá Vajasadot nekik adományozván, Erdélybe hozta őket. ²⁾

Ezen eljárásra egyébaránt, kényszerítve volt, mert Homonnai már tábor élén állott, Sorbán Radul vajda, ki mint török üldözöttje Bécsben élt, szintén leérkezett, a dunamenti hajdukat zsoldjába vette; s bár a budai basa maj. 18-ról, Zemplémmegye gyűlése maj. 24-ről keményen tiltakozott: Homonnai husz zászló hajduval jun. 13-án Lippa támogatása s Jenő lefoglalása ürügye alatt Bethlen ellen indult, kit azonban Petneházi István, jenői kapitány visszavert.

Bethlen tudva, hogy Homonnai megett mások állnak, ismét személyesen lépett a sikra, Homonnai elébe sietett. A felső-magyarhoni megyék jul. 14-én Kassán gyűlést tartván, ő felségéhez küldtek, hogy Homonnait ne segítse, mert Bethlennel frigyét akarnak tartani, mit ide is megizentek. Bethlen jul. 19-én Dévánál táborzott; jul. 20-án többek közt Kálnoki Jánost, Szilvási Boldizsárt, Ohrend Márton, mert Homonnaival tartottak, befogató: később (oct. 9.) törvényszék elé állítván, notáztatá, mi különösen az oly nagy szerepet vitt Szilvási Boldizsárt tönkre tette. ³⁾

A felvert zajra Homonnainak nem maradt egyéb hátra, mint szándékától szinleg elállni, lengyel hadait haza bocsátni. Bár a pápa az erdélyi protestantismus elnyomására pénzsegélyt küldött, Magyarország nyílt rosszalása után Homonnait tovább léptetni nem lehetett. Az udvar tehát Rádul vajdát vette elő. Julius végén leküldék, hogy lengyel sereggel Moldván át törjön Erdélybe. ⁴⁾

¹⁾ Pray, Princ Bethlen I. 27. ²⁾ Szalárdi 87. Kemény Diplomatar III. 235. ³⁾ Fundgruben I. 110. III. 322. Chronic Fuchsio. 278. 283. 286. ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. III. 56–61.

Ugy lön. Rádul rácz, oláh, és lengyel ruhába öltöztetett vallonokat s Koreczki herczeget magához vevén, augusztusban Moldvába rontott, Skender basát visszanyomván, Erdélynek tartott.

Bethlen erre is készen volt. Háromszékre jó előre hadat vont vala össze, és a mint Skender basa segítségkérését vette, Török Istvánt, a fizetett hadak egyik kapitányát ötszáz kopjás lovaggal azonnal beindítá; aug. 9-én maga is utánok akart nyomulni. ¹⁾ De vette a hirt, hogy az ötszáz magyar a bekövetkezett csatánál döntő szerepet játszott: ugyan is kikérvén, hogy maga vághasson be elől, felszólítá Rádul sergét, hogy a ki magyar az álljon félre: s azzal a lengyel sergekre rontott, oly vad gyilkolást vitt véghez, hogy az egész tábornak megfutamtatá. ²⁾ Az expeditio tehát tönkre lön téve, Rádul visszapironkodott a császárhoz.

A bécsi udvar látva, hogy Rádul vajda által nem boldulgulhat, ismét Homonnait vette elő. Mit sem gondolva a megyék tiltakozásával, hadait gyűjteni kezdé. Bethlen Gábor e hirt épen a segesvári, oct. 9-ére hirdetett gyűlésen vette, az osztrák érzelmű fenemlitett befogottakat notáztatá; a kisebb bünösök részére amnestiát hirdetett, azzal hadi készületekhez látott. ³⁾

Az előcsapattal Gombos András, szegény legényből vitézsége által felvergődött hajdu kapitány nyomult nov. 20-án Erdélybe, mintegy negyedfél ezer emberrel.

A fejdelem Kamuti Balázs dobokai, s Haller Zsigmond ⁴⁾ belső-szolnoki főispánokat jó előre kirendelte volt, s a megyei nemesség mellett Török István és Deli Száva figyelő hadteste szintén Dézsnél tanyázott. Gombos a Lippa ostrománál átpártolt Szilágy-Kövesd ura Sarmasági Zsigmond és mostoha fia, Gerend birto-kosa Józsika Zsigmond, katolikus urak kíséretében érkezett. A két magyar tábor, hogy ne fogyaszák ok nélkül a nemzetet, alkuba bocsátkozott. Az erdélyi hadak ez alatt visszavonultak; de Gombos reájok csapott: Dézs végén kemény harc fejlett ki, melyből Gombos menekült ugyan, de Sarmasági és Józsika fogságra estek ⁵⁾

¹⁾ Erd. Tört. Adat I. 315. ²⁾ Erd. Tört. Adat III. 162. ³⁾ Törvényycz. Mike Art. Diet II. 435. Chronic. Fuchsio 286. ⁴⁾ Kemény János 38 I Erd. Tört Adat III. 164. ⁵⁾ Haller a notázott Kendi János veje levén, ipja bethleni várát kapja e csatáért 1620 jan 15 J. Kemény, Dipl. VII.

Erre a béketürését vesztett Bethlen sergét felülteté, s maga indult Homonnait felkeresni, Nov. 28-án Tasnádnál táborozott. A magyarhoni praktikás urak erre megszeppentek. Forgács, kassai parancsnok a megyéket felakará ültetni, de Zemplén példájára ki-mondák, hogy Erdély ellen nem harcolnak. Bethlen annál bizto-sabban nyomulhatott előre: dec. 2-án Szilágycseh-várát meg-vette, benne Prepostvári Zsigmondot elfogta; december 12-én Debreczenbe szállt be, s Homonnai Györgyre, Eszterházi Miklós, Kendi István ¹⁾ és más urakra büntetést kívánt; dec. 24. negyven napos fegyverszünet jött létre: mire a magyarhoniak azt ígérték Bethlennek, hogy ha tovább is álkodnak ellene, mellette fegyvert fognak ragadni; minek következtében 1617 jan. közepén hadait visszaindítá. ²⁾

Hazajövén, katonái egyrészét apr. 10-én a Sarmaságitól el-kobzott Egerbegyre telepíté.

Bethlen harczy hire ez időtől meglőn alapítva. Respectalni kezdék.

III.

Harczy készültek. Moldvába indul. II. Ferdinándot meg-koronázzák. Csehország fegyvert fog. Bethlent felszólítják, a porta biztatja. Bethlen Ferdinánd ellen felkészül.

Az 1617-ik év, melyben a reformatio első százados évünne-pét kellett volna ülni, nagy fordulatot hozott történetünk folyamá-ba. A birodalomban a jezsuita befolyás határtalanná nőtte ki ma-gát. Magyarhon ügyei vezetését (1616) a protestansnak született, jezsuita szerzetesből érsekké lett, eszes és tulbuzgó Páz mán Péter vette át. Mátyás királyban I. Ferdinánd fiága kihalandó lévén, helyébe Ferdinánd grätczy herczegben egy más ágot léptettek fel, s azt Csehországban, a protestans párt ellenmüködése daczára, jun. 29-n megis koronázták. Erre Csehországban hozzáfog-tak a vallásos üldözéshez: s a protestantismus évszázados ünnepe helyett, kezdődőfélben volt a harminczéves háboru, mely Bethlennek jelentékeny szerepet juttatott.

¹⁾ Kemény, App. dipl. XVI. ²⁾ Erd. Tört. Adt. III. 167–168.

Bethlen sejtette hivatását, mely már is kikerülhetlenné látszott. Hogy magát biztosítsa, a nagy-szombati, 1615-ki szerződés még függőben levő pontjai kiegyenlítését sürgetni kezdé. A máj. 4-i fejevári országgyűlés jóváhagyása mellett, ¹⁾ követséget küldött fel: azok jun. 29-n a magyarhoni biztosokkal Nagyszombatban újra összeültek, s jul. 31-n ki lőn mondva, hogy Erdély határa a lesz, mi Báthori Zsigmond korában volt. ²⁾ Mely szerződést az erdélyi rendek sept. 8-án ratificáltak.

Míg ezek fennmulattak, a lengyelek és Skender basa közt a csaták Moldvában megujultak, Skender vesztett; Bethlent segítségre hitta. Készült, de nem sietett.

Végre is szövérdi Gáspár János portai követnek ³⁾ megírta, hogy ő bizon békéltetni s nem hadakozni megy: azzal aug. 19-n Háromszékről Moldvába indult. Fellépésére a lengyel és török közt béke jöve létre; Bethlen a lengyelrel szintén frigyre lépett; ⁴⁾ s hazatérő útjában Fogarasból megírta portai követének, hogy a békét előidézte, most a portától ezért csikorjon ki kedvezményeket.

Ez alatt fenn az előjáték függőnye felgördült. Mátyás király dec. 13-ára országgyűlést hirdetett, hogy trónkövetkezőt választasson. E gyűlés, mely viharos és hosszú volt, 1618 mart. 4-kén nyilt meg. A rendek Mátyás következőjét, míg nádort választani nem engednek, nem akarák megválasztani és megkoronázni; e mellett az akkor nagy többségben álló protestánsok és a jezsuita párt közt a vallás szabadság gyakorlata kérdésében, a felett, hogy a katolikus földesurak s különösen a püspökök, protestáns alattvalóknak templomépítést engedni nem akartak: tüzes viták keletkeztek; melyek oly mérgessé váltak, hogy Pázmán P. kimondá, hogy jobb legyen farkasok és rokákat barlangja az ország, mintsem eretnekek lakják; s a főpapok sürgetni kezdék, hogy a kiirtást meg kell kezdeni. ⁶⁾ Végül is győztek annyiban, hogy Forgács Zsigmond személyében nádort engedtek állítani:

¹⁾ Törvénycz. Mike Art. Diet. II. 447. ²⁾ Okl. Pray, Princip. Bethl. I. 31. ³⁾ Neje Bethlen Zsófi 1630-ban gyalakuti s kelementelki udvarát malmostól Haller Istvánnak adományozák. Kemény Diplomatar. VII. 453 ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. III. 169. ⁵⁾ Ugyanott 193. l.

mire II. Ferdinándot azon kikötéssel, hogy míg Mátyás él, a hon ügyeibe nem avatkozik, jul. 1-n megkoronázák. ¹⁾

Bethlen Gábor a mint a vállalkozóbb szellemű II. Ferdinánd fellépte hírét vette, az apr. 12-n Fejérvártt tartott gyűlésen a pénzveretés körül hatalmas intézkedéseket tett; ²⁾ Kamuthi Farkast, Borsos Tamással, ki Gáspár János állandó követet ment felváltani – a portára indítá, hogy a Jenő feletti függőbe levő kérdést vesse háttérbe, s Erdély adóját a jövő évre engedtesse el. ³⁾ A szükmarku, a különben is inkább katonai, mint diplomatiái ügyességgel felruházot Kamuthi, inkább ártott, mint használt; ⁴⁾ s következése lón, hogy a könnyen megvesztegethető basák, mint minden ily lépésnél, a császáriak Bethlen elleni fejedelmi jeleltjeivel, Báthori András a Gábor testvérével, ⁵⁾ és Homonnai Drugeth Györggyel fenyegetődztek. ⁶⁾

Ferdinánd fellépésére a jezsuiták mind merészebben nyultak terveikhez, mi az elkeseredést még inkább fokozá. Különösen a vallásokban megtámadott csehek, szembeszállva vésszel viharral, önvédelmi eszközökhöz nyultak: juniusbán Prágában a császári biztosokat a tanácsterem ablakából ledobák; a jezsuitákat kiűzék; gr. Thurn, a vallásszabadság ifju hőse, Csehországot felkölté: erre Dampierre s gr. Bouquoi tábornokok – mely utóbbit a spanyol király országa felére becsülve küldé ide, – Csehországra rontottak; azonban Mannsfeld őket megverte... s kezdődött az ugynevezett harmincz éves háboru.

Ferdinánd bár ekkora ellentállásra nem számított, hogy egész erejét ide fordíthassa, a portára követet indított, ki fegyveres készületei felől megnyugtatóst adjon, s ajándékaival a basákat megnyerje: mi az 1619 jan. 1-én tartott kihallgatásnál teljesen sikerült. ⁷⁾ Hogy Bethlen Gábort is leültesse, a nagy-szombati szerződés alkalmával kitűzött határkérdések elintézésére jelelt, de huzott halogatott nagy-károlyi tractát mart. 26-ára egybehivatá. ⁸⁾

¹⁾ Engel Geschichte IV. 387–94. Erd. Tört. Adat. III. 172–191.

²⁾ Törvényez. Mike Art. Diet. II. 455. ³⁾ L. Borsost, ki a követséget leirta. Erd. Tört. Adatok. II. 17. ⁴⁾ Erd. Tört. Adat. II. 61. ⁵⁾ Erd. Tört. Adat. II. 27. 53–5. 60. 65. III. 141. ⁶⁾ Ugyanott II. 115 III. 144 ⁷⁾ Ugyanott II. 87. ⁸⁾ Erd. Tört. Adat. III. 196. Okl. Magyar. Tört. Tár. IV. 186.

Bár e trakta Bethlen részére kívánt véget ért, mivelhogy II. Ferdinánd uralkodása viharokat tett kilátásba: Bethlen a csehek felhívására, mit Meskál követjük hajta végre, a protestantismus harczát, ha maga is e tánczra jutni nem akart, összedugott kézzel tovább nézni nem akarta. Ide járult még az is, hogy a francia követ apr. 12-én a portáról hozzá érkezett, innen is biztatást kapott. Ennyi indokhoz még hozzájött, hogy a csehek a háborut már egy éve hogy tartják, Ferdinándot tronvesztettnek nyilváníták, helyébe Fridrik nevű királyt tettek, s juniusban újra Bécs alá szálltak. A dolgok ily állásban Bethlen a helyzet komolyságához képest készült: hogy benn rend és csend legyen, a perrendtartásról hozott törvényczikkeket a maj. 5-ki országgyűlésen condificáltatá; ¹⁾ a székelyeknek lustrát rendelt, s azon ürügy alatt, hogy Ferdinándnak segélyt készül vinni, fegyveres erejét lábra tevén.

Mielőtt azonban nagyszerű tervébe vágna, a porta nyílt beleegyezését is birni akarta. E végre hidvégi Mikó Ferenczet, Csik főkapitányát, jun. 27-én oda inditá; Mikó jul. 5-én már Konstantinápolyban volt, s nemcsak beleegyezést kapott, de a szultánnak azon ígéretét is meghozta, miszerint ha győz, magyar királynak fogja elismerni, s ennek elérésében megsegíti, soha el nem hagyja, ²⁾ mire a szultán magát esküvel is kötelezé, – s hogy e nézet komoly volt, mutatja, hogy a portai követ Borsos Tamás a fejedelmet addigi nagyságos czime helyett, mindjárt felséges czimmal kezdé illetni. ³⁾

Mikóval csaknem egy időben, jul. 8-án Ferdinánd részéről is beérkezett Liptai Imre barsmegyei alispán; de minden ügyessége daczára is uráért mit se tehetett, s csak azután bocsáttatott vissza, miután Bethlen megindulásának hira beérkezett. ⁴⁾

Bethlen tehát merész tervéhez, a protestans vallást s ezzel együtt az alkotmányt fenyegető II. Ferdinánd fegyverrel megátadásához fogott.

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. D. II. 478. ²⁾ Magy. Tört. Tár IV. 204 Erd Tört. Adat. III. 217 Pray Principatus Bethlen I. 40. ³⁾ Erd Tört. Adat. I. 174. 182. ⁴⁾ Magy. Tört. Tár. I. 195. Erd. Tört. Adt. II. 196.–8. 215. III. 204. Pray Princ. Beth. I. 58.

IV.

Bethlen Ferdinánd ellen indul. Kassát, Pozsont elfoglalja. A koronát kezébe kapja. Bécs alá megy, ostromolja. Magyarhon fejedelmének később királynak választják. A nikolsburgi békekötés.

Csak egy százada, hogy I. Ferdinánd 1519-ben igényt szerzett Magyarhon trónára, neje után; s most, midőn II. Ferdinánd 1619-ben fellépett – hol állunk már! A magyar nemzetiség meg volt támadva, alkotmánya megsemmisítéssel fenyegettetett.

Bethlen méjjen érezte ezt, s lelke előtt folyvást a hon visszaállítása nagy gondolata lebegett. Most kiütött a vihar, s ő a legnagyobb magyarok egyike, ki élte nagy részit harczi sátor alatt töltötte, ki míg a golyók sátra fölött füttyöltek, zsoldárokat irt: és bibliát olvasott a szabadság és protestantismus nagy harczában tetleges részvétel nélkül tovább maradni, honfiúi véteknek tartotta. A válásokért forradalomra kelt csehek felhívását, mint Bocskai méltó utóda, elfogadta. ¹⁾ Készült, de oly csellel és taktikával, mely II. Ferdinánd szomszédos vezéreit is annyira kijátszá, hogy a szathmári parancsnok julius 14-ről, Ferdinándnak hosszú levélben beszélé el, hogyan fogja Bethlen a csehek felkelését tönkretenni, tudatá egyszersmind hogy készüléteihez 20 mázsa salétromat adatott. ²⁾ Aug. 18-n már ott állt, hogy a cseh és morva rendeknek megirhatá, hogy miután a szultán elnézését birja, semmi egyezkedést se kezdjenek, mert nem sokára ott terem. ³⁾

E levele után, hogy katonái harczi kedvét nevelje, aug. 25-n a pusztává vált Tordaváros felső részét fiadfalvi Geréb András kék gyalog zászlóaljának adományozá; ⁴⁾ testvérét Bethlen Istvánt helytartójának hagyva, nagy pompával megindult. A hajduság és a protestans magyarhoni főurak, kiknek élén Rákóczi György a későbbi fejedelem állt, már vártak reá. Ezek sept. 1-én Fáy Péter alatt a jászói és egri; Nyári alatt a leleszi káptalant felverék; Rákóczi György Homonnait szalasztatá meg Terebesnél, s azzal Kassa, mint az osztrák párti Magyarhon fővárosa alá tartottak. Dóczi András, a király képe, kiszegzé ugyan ágyuit; de a kassai bíró a tüzereket

¹⁾ Kemény János Önéletírása 38–41. ²⁾ Pray Princip. Beth. I. 42.

³⁾ Ugyanott 50 l. ⁴⁾ Okl. eredetije az ujtordai egyház levéltárában l. Kemény App. Dipl. XVI.

fővétellel fenyegeté, mire Kassa kapui sept. 6-án Rákóczi Gy. előtt megnyíltak, Dóczi mint fogoly Fogarasba jutott. ¹⁾

A szerencsés kezdet hasonló folyamatot kapott. Bethlen előtt az ut megvala nyitva. Rákóczi György sept. 11-én a közelgő fejdelem elé indult, ki sept. 14-én Kállót Lónyai Andrástól kézrekapá; ezalatt Szécsy György és Bakos János Filek, Szécsén, Dévén, Palánk, Érsekujvár erődeit szintén meghódíták; a fejdelem sept. 17-én Patakon a Rákóczi György vendége volt, azzal sept. 20-án Kassára bevonult. ²⁾

Sebes diadalmenet. A seregnek, melyet a nép rokonszenve támogat, mindig könnyü volt a haladás. A szepességi városok azonnal meghajoltak. Homonnai, kit Bethlen elébe akartak állítani, mert serge elhagyá, megfutott, Lengyelhonba menekült.

Bethlen bevonulása után más nap, sept. 21-én, Kassán gyűlést tartott, melyben a protestánsok, mert a kormánytól fegyverrel üldözöttséggel voltak fenyegetve, a felkelést kimondák: Bethlent fejöknék, Rákóczi Györgyöt a fejdelem képének választák, s a nemzeti új kormányzatot szervezőleg, 22 pontot irtak össze. ³⁾

E percztől minden le volt leplezve, mi fenn nem kis megdöbbenést idézett elő. Hogy visszatérésre bírják, a nádor sept. 23-n felszólítá, hogy ha a köztök fenforgó szerződési pontok nem kielégítőek, ellehet azt fegyver nélkül is végezni, ne tegye ki vérontásnak a hazát. ⁴⁾ Mit sem segített, mert Bethlen előnyomult, dobrovinyai táborából oct. 4-ről azt ír vissza, hogy bár kard függ feje felett, miután Pazmán a hongyülésen azzal fenyegetődött, hogy az protestans vallást kiirtatja: mit elkezdett, folytatni fogja. ⁵⁾

Hogy Bethlen kiszállása indokait szellőztessük, meg kell említenünk, miszerint III. Zsigmond, lengyel király, mint a császár hive, mind Bethlenhez, mind Rákóczi Györgyhez Bethlen kassai főkapitányához fenyegető leveleket irt: ⁶⁾ mi annyit tett, hogy Homonnai mellé serget szándékozik adni. A fejdelem hogy e fellépést megakadályozza, a lengyelkirályhoz oct. 1-éről hosszas levelet irt,

¹⁾ Erd. Tört. Adt. III. 215.–22. ²⁾ Ugyanott 223–4. ³⁾ Törvénycz. Magy. Tört. Tár. IV. 192. Erd. Tört. Adat III. 225. ⁴⁾ Hurter Geschichte Kaiser Ferd. II. I. 154. ⁵⁾ Hurter I. 156. ⁶⁾ Archiv des Vereins N. F. I. 294–97. Erd. Tört. Adat. III. 233.

melyben felemlíti, hogy a Bocskai által szerzett bécsi békekötés ellenére, mintegy 190 protestans pap kiüzetett; a protestansok kiirtása azon megjegyzéssel van kimondva, hogy inkább ohajtják, legyen Magyarország vadak barlangja, mintsem evangelicusok lakhelye; elpanaszlá, hogy az evangelicus főurak az országos hivatalokból kizárattak, s már is csak nyomorognak őseik hazájában: tehát – veté utána – nem Lengyelhon megtámadása, nem királyság keresés, a miért fegyvert fogott; hanem egyedüli oka, kiirtani szándékolt nemzete s elnyomott vallásszabadságának helyreállítása; ¹⁾ s felkérte a királyt, hogy mint frigyese, a harczba ne elegendjék. Ily elvek mellett, ily erős meggyőződéssel követé Bethlen szerencse csillagát.

Bethlen már Pozson felé járt, mire veszi Szemeczen az őt várva váró Pozsonból oct. 19-n a hirt, hogy fennől a Dampierre tábornok hadából, a Dunán le 1500 muskatérost indítottak, hogy Pozson vára védelmét erősítsék. Bár az eső szakadt, a fejdelem dobott üttetett, egész éjjen haladott, s oct. 20-a hajnalán Pozson alatt oly véres csatát idézett elő, hogy pár óra mulva 3000 német feködött a csatatéren, s ágyuikat a Dunába vetéssel menték meg Bethlen előtt. ²⁾

E harcz roppant vívmányokat nyújtott: a nádor, Forgács Zsigmond, Pozson várát és vele a magyar koronát Bethlen Gábor kezébe adá, s melléje nyilatkozott; mi által képesítve lőn, hogy célját, a csehekkeli egyesülést Morvában létesítse. Hozzá is látott. Rhédei Ferenczet 10,000 emberrel Bouquoi és Dampierre ellen indítá, s oct. 31-ről indultak követei, hogy Frigyes választott cseh ellenkirálynak, protestans püspököktől tartandó koronáztatásán jelen legyenek.

II. Ferdinánd tehát, mikor a birodalmi gyűlésről, hol császárként koronázzák, hazatért, az ellene felkelt protestans sergeket már egyesülve, Csehországot elszakadva találta. Magyarország sem messze állt e lépéstől, mert a nádor, Bethlen részére, Pozsonba országgyűlést hirdetett: az ország II. Ferdinánd minden tiltakozása daczára – összegyűlt, ³⁾ a nagyszerű hongyülés nov. 13-án meg-

¹⁾ Magy. Tört. Tár, III. 256. ²⁾ Erd. Tört, Adat. III. 236. ³⁾ Pray Princip. Bethlen I. 68.

nyilt; hogy e nevezetes gyűlésről többet ne említsünk, megemlítjük, hogy a vallásszabadságot helyreállítá, ¹⁾ s Magyarhon ujba szervezése felett egy sereg törvényczikket hozott.

Mig a gyűlés folyt, a seregek sem pihentek. Rhédei Ferencz gr. Thurnnal egyesülve Morvában diadalokat nyert; Bethlen pedig a Dunamentén felnyomulva, átlépé az osztrák határt, II. Ferdinánd 30,000 emberét nov. 23-án Hainburgnál megverte, Bécs alá ment. Azonban a Duna hidjain át nem hatolhatván, nov. 24-én visszafordult, ²⁾ Pozsonnál hidat állított, s 47,000 főből álló seregével a Duna más partján Bécs alatt termett, azt ostromolni kezdé.

Bécsben, hogy ez is megtörténhessék, arról senki sem álmodott. Bécset készületlen találta, s ha Bethlen 15 napot maradhat alatta, éhséggel is bevette volna. ³⁾ De máskép volt megírva a sors könyvében, mert bár a külvárosokat elfoglalta, ostroma harmadik napján vette a váratlan hirt, hogy Homonnai lengyel seregekkel betört, Rákóczi csapatait nov. 22-én megverte, ⁴⁾ hogy elényomult, pusztit, s az orosz nép mellette fellázadt. E leverő hirre, mely 32,000 lengyelről beszélt, sereg egy részét Homonnai ellen indítá; maga is o d a h a g y á B é c s e t ... Pozsonyba vonult.

Segély seregei a roppant sár daczára Kassa környékén termettek. Homonnai lengyeleit megtámodák, s annyira üldözőbe vették, hogy azok dec. 16-án a magyar földet elhagyák, az elhagyatott Homonnai magát Jeszenő-várába vette be. ⁵⁾

Ezalatt Pozsonyban a gyűlés folyt, szerkeszték a 18 pontot, melyek mellett Bethlent királylyá akarák választatni. II. Ferdinánd látva, hogy a lengyelek, kik Bécs alá voltak rendelve, szerte vannak verve: dec. 20-án követeket küldött Pozsonyba, kik Bethlent egyezkedésre hívják fel. II. Ferdinánd egyezkedett, mert a katolikus fejedelmek segélyseregei még nem voltak készen. Az országgyűlés a császári követeknek kereken kimondá, hogy II. Ferdinándat, mert törvénytelen ségre törvénytapodást halmoz, tovább uralni nem akarják. Bethlen mint diplomata, ki a magyarhoni rendeket inkább a legitimitás, mint a forradalom terén akarta tartani: az összeirt pontok elfogadásával jónak látta nem sietni. És

¹⁾ Erd. Tört. Adt. III. 238–241. ²⁾ Pray, Princip Bethl. I. 17. ³⁾ Máty. Tört. Tára IV. 198. ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. III. 241. ⁵⁾ Erd. Tört. Adt. III. 245.

sejtelve nem csalta meg: mert a megvesztegetett basák eszközlésére csauz érkezett Bécsbe, kijelenté, hogy Bethlen lépését a szultán rosszalja, s vissza fogja híni. E hir Bethlent annyira lesujtá, hogy a nálánál merészebb rendeket felkérte, halasszák el a királylyá választást. ¹⁾ De hogy keze szabadon maradjon, mint egykor Bocskai, 1620 jan. 8-n magát Magyarhon fejdelmének választatá.

Bethlen e szerint meglehetősen szorult helyzetbe jött. A csehkekkel sem volt még egészen tisztában: Frigyes, az egyesült Morva, Slézia s Csehország új királya Bethlenneli, illetőleg Erdély s Magyarhonnali öröknek nevezett szövetségét csak is jan. 15-én formulázta, ²⁾ de a segítségért járandó évi 500,000 tallérról benne emlékezet sem volt. Ez okból is indítatva, az alkudozásra komolyabban kezdett gondolni, azt jan. 16-án elfogadta. Csakhogy királylyá választatása folyamát megakadályozzák, Ferdinánd Bethlent Erdély s Magyarhon fejdelmének ismerte el, őt az oppoliai és ráti-bori herczegségekkel ajándékozá meg; Szabolcs, Szathmár, Beregh és Ugocsa-vármegyéket úgy adá át, hogy azok Erdélyhez tartozzanak; a Fát-ra-hegyéig terjedő más kilencz vármegyét pedig úgy, hogy azok Bethlen halálával visszaszáljanak. Mindezekért a fejdelem jan. 17-én a status quo fentartása mellett, fegyverszünetet irt alá, mely Szt.-Mihály napig volt terjedő; de kikötötte, hogyha Homonnai a lengyel sergeket vissza nem vonja, kiverése szabad lesz. ⁴⁾ Bethlen e szerződés következtében tehát Magyarhon törvényes fejdelme lett; a protestans vallás biztosítva lön; a jezsuiták az országból kirekesztődtek. Ezzel Pozsonyban a gyűlést berekeszté, nevezetes végzéseit, mint Magyarhon fejdelme megerősíté, s új hongyülést határozottatott Beszterczebányára. ⁵⁾

Alá volt írva a fegyverszünet, de képzelhető, hogy mindenik csak időt akart nyerni. II. Ferdinánd hogy a katolikus fejdelmek, Bethlen, hogy a portával tisztába jöjjen, a confoederatoria felhitt protestans tartományok segélysergeit megkaphassa.

¹⁾ Magy. Tört. Tára IV. 200–205. ²⁾ Okl. Princ. Bethlen I. 90.

³⁾ Okl. Pray, Princ. Beth. I. 108–19. ⁴⁾ Okl. Pray, Princ. Bethlen I. 120.

⁵⁾ Engel Geschichte IV. 406–408

Bethlen Gábor magyarhoni fejedelemmé létele Erdélyben kormányváltozást idézett elő. A török, mely Bethlent Magyarhon királyává akarta emelni, Erdély fejedelmi trónát már is ürességben látván, azon volt, hogy Erdélybe vajdát tegyen; e célból Balassi Ferencz főkövetnek, ki épen az adót vitte vala be, jan. 28-n azon ajánlatot tette, hogy ha tetszik, tegyenek három nemzet szerint három vajdát, s Balassit a székely vajdasággal megkínálta. ¹⁾ Azonban Bethlennek más gondolata volt. Erdélyt saját családjára akarta átruházni: az ifju Bethlen Istvánt mart. 3-án fiává fogadta, s a Török Jánostól (1617) megvásárolt Hunyadi, s a Temesi-bán-ságban fekvő Marzsinaí s Monostori uradalmokkal gazdagítá. ²⁾ Pécsi Simont mint kir. biztost leküldé, vele apr. 5-én Fejérvártt országgyűlést tartatván, Erdélyt az osztrák békétlen népekkeli confederatióra szólítá, s felhitta, hogy a besztercze-bányai országgyűlésre követeket küldjenek. ³⁾

A célba vett besztercze-bányai gyűlésnek nem volt kevesebb feladata, minthogy Bethlen királyságát kimondja, s Magyarország és a csehekkel felkelt osztrák tartományok közt nagyszerű confederatiót hozzon létre; melynek alapján magukat egyetemesen a porta oltalmába bocsássák. Bethlen, hogy e tervét előkészítse, Ilyei János, damasdi kapitányt a portára indítá, hogy a csasz fenyegetődző hírének kutfejére menjen, s értesíté a divánt, hogy e tárgyban nem soká egy fényes ajándékokkal ellátott, különböző nemzetekből álló követség érkezik. ⁴⁾ Ilyei apr. 16-án érkezett be, igen jól lón fogadva. ⁵⁾ E szerint II. Ferdinánd nyugoton, Bethlen keleten mindent mozgásba hozott; féltitokban mind a két fél minden cselszövést megengedett magának, csakhogy vetélytársát megbuktassa. ⁶⁾

Állt a fegyverszünet, de miután a cseheket, kiket a fegyverszünet szintén befoglalt, II. Ferdinánd megtámadá: a vizsály egész váratlanul ismét kiütött. Az uj cseh király apr. 25-én a lennebbi alapon már aláirta volt a szövetséget, Bethlennek segélypénz fizetésre kötelezte vala magát: most megtámadtatván, maj.

¹⁾ Erd. Tört. Adat. I. 227. Balassyt Konstantinapolyban 221 Ugyanott 231. ²⁾ Kemény Diplomatar. VII. 153 217. 277. ³⁾ Törvénycz. Mike II. 537. ⁴⁾ Okl. Magy. Tört. Tár. III. 210 ⁵⁾ Erd. Tört. Adt. I 228. ⁶⁾ Pray Princip. Bethlen I. 127–36.

4-én Bethlentől segítséget kért: ¹⁾ s bár mennyire szeretne volna még kikerülni a leleplezést, szövetségesétől a segílyt meg nem tagadhatja; minek következtében Bornemisza János maj. 9-n a sereggel már utban volt. ²⁾

Ily előzmények után nyílt meg a beszterczebányai hongyülés maj. 31-én, mely a Pozsonyban félben szakasztott szervezést volt folytatandó. Mindjárt kezdetén Bethlent azon szerencse érte, hogy az ellene felléptetve volt Homonnai György jun. 21-én meghalt. Ferdinánd, hogy e gyűlést megakadályozza, vagy ha az nem lehet, pártokra szaggassa, kivitte, hogy a gyűlésre alkudozó követeket küldhessen; mire jul. 14-én a rendek előleges nyilatkozatot irtak alá, melyben kötelezék magokat, hogy becsületes békét elfogadnak, ellenesetben élethalálra harcolnak Bethlen mellett. ³⁾ A követek megis érkeztek; aug. 1-én a gyűlésbe lépve, mindjárt oly fenhargon kezdék, hogy II. Ferdinánd első követe, gr. Collalto a mennyezetes széket, mi Bethlen részére volt felállítva, hirtelen beülte. ... Ily kezdet sikerre nem vezethetett, de nem is volt egyéb céljok, mint pénzzel és szóval pártot alakítani; s miután azt hitték, hogy vesztegetés és fenyegetés által a rendeket pártokra szakaszták, aug. 17-én egész jó hiszemben eltávoztak. De nem soká maradhattak ámulatban, mert a hongyülés azzal nyilatkozott ellenek, hogy miután Bethlen a már Pozsonban formulázott feltételeket most elfogadta: ⁴⁾ augusztus 25-kén őt Magyarország királyává választák. Mit Erdélyben oly örömmel vettek, hogy maga Szeben, sept. 9-én, a hir megérkeztére, Te Deumot tartott, a város népe a piacra gyűlt, Bethlent éljenezve processiot járt, egész nap ágyuztatott. ⁵⁾

Bethlen Magyarhon királya már, s bár a korona kezében volt, magát meg nem koronáztatá. Mint király, testvérét Bethlen Istvánt Erdély gubernatorává nevezte; kit a rendek a sept. 29-ki országgyűlésen örömmel fogadtak. ⁶⁾

Mint hinni lehetett, az ellenségeskedések csakhamar megkezdődtek. A katolikus hatalmak készen voltak: a bajor sept. 13-n Ferdinánd sergével egyesült, s Csehországba nyomultak.

¹⁾ Magy Tört. Tár. IV. 210. ²⁾ Pray, Princ. I. 126. ³⁾ Magy. Tört. Tár. IV. 215. ⁴⁾ Feltételek Pray, Princip. Bethl. I. 171.–87. ⁵⁾ Pray, Princip, Bethl. II. 216. ⁶⁾ Törvénycz. Mike, Art Diet. II. 605.

Dampierre Magyarhonba volt szánva. Bethlen belátva helyzetét, egy magyar, cseh, osztrák, morva, sléz férfiakból álló követséget indított a portára, ¹⁾ mely által a töröktől, mely a hadakozás folytatására dolgozott, mint egykor Bocskai, segítséget kért. ²⁾ Bár maga is megvult szorítva, azért a cseheknek segítséget küldött; Pécsi Simont néhány ezerrel szintén oda indítá: de már késő volt, mert a cseh vezérek, kiket Bethlen hiába unszolt, hogy az ellent rendre verjék szét: bevárták, míg a sergek egyesültek, ezek Prága mellett nov. 8-án őket megtámadták, egy oly szűk helyen, hol a magyarok részt se vehettek, teljesen tönkre veretének. ³⁾

A csehügy végtelent vesztett. Frigyes a választott cseh király elfutott. S kezdődött a borzasztó pusztítás, gyilkolás, mely Csehországot idővel régi alakjából végkép kiforgatá.

Bethlent, ki a csehek segítségére maga is utban volt, e hír mélyen megdöbenté, míg ellenben II. Ferdinánd pártjába új életet adott. Dec. 10-én már repült szét a hosszú kiáltvány, mely Bethlen királyságát s a pozsoni és besztercebányai czikkeket érvénytelennek nyilvánítá. ⁴⁾

Igen természetesen, a csatázások Bethlen és II. Ferdinánd közt új fordulatnak mentek elébe. Bethlen nejét, ki mint királyné, Bethlen helyett aláírásokat tett, Kassán hagyva, sikra szált; 1621 mart. 9-én Nagy-Szombatnál állt, hol Balázsfalvát várossá emelé. ⁵⁾ Az ígért és folyvást sürgetett török segílyt mind nem kapván, a francziák közbenjárására mart. 24-én Hainburgban szinlett egyezkedésbe bocsátkozott ugyan, de a franczia követ kéz alatt a háboru folytatására unszolván, semmi sem lett az egyezkedésből. Erre több főembere átpártolt; Pécsi Simon cancellárát megvesztegetés gyanuja miatt Szamos-Ujvárra záratta; ⁶⁾ ki helyett körtvefái Kovácsóczi István, az egykori cancellár Kovácsoczi Farkas fia leve cancellára; derék vezére Rhédei Ferencz is meghalt: mindezekből a lett, hogy nem soká Pozsont elvesztette, a jezsuiták Nagy-Szombatba beültek; s Bethlen kényszerítve volt Kassára visszavonulni; hol azonban azon vigasztalás érte, hogy ercesei Tol-

¹⁾ Erd. Tört. Adt. I. 230. ²⁾ Pray, Princip. Bethl. I. 207 Erd. Tört. Adt. I. 324. ³⁾ Erd. Tört. Adt. I. 339. ⁴⁾ Pray, Princ. Bethl. I. 212–31 ⁵⁾ Kemény, Diplom. VII. 301. ⁶⁾ Erd. Tört. Adat. III. 350.

dalagi Mihály megérkezett, meghozá, hogy a szövetségesek által szervezett segítség csakugyan érkezik. Igen jókor, hogy Bethlen sergébe új tüzet gyújtson, Bethlen se soká késett, felhasználni, Dampierre hadával Érsekújvár alatt jun. 10-én oly csatát vívott, hogy 3000 foglyot, 25 ágyut ejte birtokába. ¹⁾ Erre előnyomult, aug. 17-én már ismét Poson alatt állott.

Végre valahára némi török segílyt is kapott, de még mind nem annyit, mennyi döntött volna. Bethlen e jobb kilátásaira a békeszerzők újra felléptek, a kifáradt fejdelem a kifáradtabb nagyok példáját követve, engedett a békés ajánlatnak: a békebiztosok oct. 10-én Nikolsburgban összeültek, s dec. 31-én aláírták a nevezetes békét, mit Ferdinánd 1622 jan. 6-n ratificalt.

A nevezetes nikolsburgi békénél fogva Bethlen magát következőkre kötelezte: hogy a koronát visszaadja; a királyi czimről, mit 16 hónapig viselt, lemond; ellenben kapá a római szt.-birodalmi herczegi czimet, Felséges melléklettel; a meghódított részekért kárpotlásul kapá Oppulia és Ratibor herczegségeket családja számára örökösen; Szathmár, Szabolcs, Ugocsa, Beregh, Zemplen, Borsod, Abauj vármegyéket, Kassa, Munkács, Tokaj, Ecsed várakat életéig. Ezeken kívül II. Ferdinánd Tokaj kiváltására 100,000 ftot, a várak fenntartására évenként 50,000 ftot ígért; e mellett minden felkelő kegyelmet nyert; Bethlen nemesítései érvényesek maradtak; végre II. Ferdinánd fogadta, hogy Magyarhon vallási és polgári jogait oda állítja vissza, hol trónra léptekor találta. ²⁾

Következett a béke pontok teljesítése. A koronát mart. 20-n adta át. ³⁾ Apr. 7-én Magyarhonból visszavonult. De azzal bucsuzott, mikép kezét Magyarországon szemét Bécs kapuján hagyja. ⁴⁾

IV.

Neje meghal. Ferdinánd elleni második hadjárata. Keletkez- zik az új bécsi békeszerződés. Ferdinánddal ligát tervez a török ellen. Br. Katalint nejéül veszi

A fejdelem hazajött. Maj. 1-én Kolozsvártt hongyülést nyitott meg.

¹⁾ Magy. Tört. Tár. IV. 217. Erd. Tört. Adt. III. 544. ²⁾ Erd. Tört. I. 231–232. II. 380–93. ³⁾ L. az utolsó pontot biztosító Diplomát. Pray, Princ Beth. I. 241–71. Szalárdi 56–62. ⁴⁾ Pray, Princ. I. 281–300. ⁵⁾ Ugyanott 278.

A gyűlés alatt neje, a derék Károlyi Zsuzsanna Kolozsvárt máj. 11-én meghalt, ¹⁾ anélkül, hogy Bethlennek gyermeket hagyott volna. A fennebbi hadjárat és ez esemény Bethlen gondolat világába egészen új látkört nyitott: dynastia alapítási vágy kelt fel lelkében. Evégre külfölddeli összeköttetésekre gondolt. A nemzet culturája eszközei létesítését keményen célba vette. Királyi udvart kezdett tartani. Látván, hogy a hosszas zavarok miatt a tudományos emberek megfogyatkoztak, megszavaztatá, hogy Kolozsvárt a farkasutczai pusztá klastromot változtassák tanodává, mint a hová academiát tervezett. ²⁾ A nikolsburgi békekötés alapján, a Morvából vallásokért száműzött anabaptisták, új keresztények, az általunk ugynevezett fekete németek, mint jó mesteremberek Alvinczre telepítését a hongyüléssel jóváhagyatá, s jul. 4-én számokra kiváltságlevelet bocsáta ki. ³⁾ Egy illő fejedelmi székhely előteremtése szintén tervébe esett. E gyűlésen Fejérvár tovább építésére segélyt szavaztatott; Zetelakát azon feltét alatt, hogy minden évben 100,000 zszindelyt visz Fejérvárra, sept. 25-én a kiváltságos helyek sorába emelte. ⁴⁾ És a mi legmélyebben bevágott, a főemberek fiait udvarába központosítá, hogy hadi s diplomatai küldetésekhez szoktatva, belőlük államférfiakat képezzen. ⁵⁾

Oct. 22-én Beszterczén hongyülést tartott, a szervezést tovább folytatá. ⁶⁾

Mig Erdély Bethlen alatt arany időket ért, a szegény csehek hona borzasztó üldözésnek, mészároltatásnak volt kitéve; kik menekültek, azok a protestans fejedelmek zászlója alatt csatatéren álltak: azonban Tilly, egy kiöltözött jezsuita, keményen küzdött ellenek, s rajtok győzelmeket aratott. E győzelmekre építve, arra számítottak, hogyha künn készen lesznek, majd Bethlennel is elbánnak: ezen tartalék gondolat mellett, jónak látták Bethlennek a nikolsburgi szerződésnél fogva ígért pénzösszegek fizetését megtagadni, s a magyarhoni protestánsok üldözését ismét megkezdeni.

Ily hangulatban találta a fejedelmet Keresztély braunschweigi

¹⁾ Erd. Tört. Ad. I. 139. Temetéséhez l. Felső M. O. Minerva 1828 oct. füz. 1922 I. ²⁾ Salamon: De Statu ev. ref. 146. ³⁾ Szalárdi, Sir. Kronika 62 I. Kemény János 47. Kemény J. App. Dipl. ez év. ⁴⁾ Kemény Dipl. VII. 313 I. ⁵⁾ Szalárdi, Sir. Kronik 63. I. ⁶⁾ Törvénycz. Mike II. 63 Erd. Tört. Adt. III. 262.

herczeg és Mannsfeld cseh fővezér segélykérése. Bethlen miután az angol kormány pártolásában is meggyőződött, testvérét Bethlen Istvánt és Erdélyi Istvánt a portára küldé, hogy Murát szultánnál szükség esetére bizonyos segítséget biztosítsanak. Maga is keményen készült. 1623 januárban Magyarhonba ment; mart. 7-én magyarhoni hét megyéjével Kassán gyűlést tartott. ¹⁾ Az élelmezés és felszerelés körüli könnyítések tekintetéből, egy konstantinápolyi zsidó orvos közbenjárására, a zsidóknak jun. 13-án a beköltözhetésre engedelmet adott, s azon kiváltságokkal ruházta fel őket, mint az anabaptistákat; de kiköté, hogy keresztény ruhát viseljenek. ²⁾ Magyarhonból visszajövén, szervezéshez kezdett: a maj. 14-ki hongyülésen a megyéknek mustrát, a székeleyeknek lustrát rendelt; kapunként 20 firt adót szavaztatott; az ország bátorságosítására meghatározatá, hogy ha az oláhoknak uroktól engedélyök nincs, lovan s fegyveresen ne járhassanak.³⁾ Ezzel aug. 14-én Kolozsvárról kiindult. Előcsapatát Horváth István, a sereg zömét Kornis Zsigmond vezette. Váradon, betegsége miatt pár hetet mulatott; a basák segélysergeit összehuzta; ⁴⁾ oct. 1-én már Nagy-Szombat, a jezsuiták fészke előtt állt.

II. Ferdinándat a hír váratlanul meglepé. Ellenében gr. Caraffa Jeromos hadvezérét inditá, 6000 emberrel. De mind kevés a győzelmesen nyomuló Bethlen ellenében, ki a Nagy-Szombat oltalmára siető Tiefenbach ezredét elfogta, s átállott legénységéből magának német ezredet állított. Magát Caraffát is Gödingnél úgy megszorította, hogy II. Ferdinánd fegyverszünetet volt kénytelen kéretni: s mivel a protestánsok Némethonban csatára csatát vesztettek, Bethlen, mert a beállt hideg miatt a vele volt törökök bugyogója is vékony kezdett lenni, a fegyverszünetbe beleegyezett, nov. 25-én Nagy Szombatba huzodott vissza... Onnan Kassára jött, az 1624-ik évvel bekövetkezett telet ott tölté.

Kamuthi Farkast és Kassai István tanácsosait Bécsbe inditá, hogy az ajánlt béke felett alkudozzanak. Azonban egy más követség is repült Hollandba, hogy ott Tilly fegyverét ne szünjenek meg foglalkoztatni. Kamutiék egyelőre a fegyverszünetet apr.

¹⁾ Pray Princ. I. 303. ²⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IX. 270. ³⁾ Törvénycz. Mike Art. Diet, II. 650. ⁴⁾ Erd. Tört. Adt. I. 237.

1-ig megnyujták, apr. 4-én pedig új bécsi békeszerződést kötöttek: mely békével ha egyebet nem is, de elérte Bethlen azt, hogy a nikolsburgi béke pontjait II. Ferdinánd újra elismerte, ezáltal kétszeres érvényességet adott neki: újra lemondott ugyan a királyi címéről, de kapá „a magyarhoni részek ura” címét; s a sléz kopár hercegségekért Ecsedvárát nyere családja részére.. ¹⁾ És ezzel jun. elején ismét haza szált ²⁾

E békekötést a fejdelem a jun. 23-ki hongyülésen jelenté be a rendeknek; de hogy nem sokat bizott benne, mutatja az, hogy magának kapunként 22 frot szavaztatott. ³⁾ Bár ez uttal a török oldalánál harczolt, hogy Bethlen oly könnyen alkudott, aligha onnan nem magyarázható, hogy megakará kísérteni azon gondolatát, hogy Erdélyben öröklés szerinti uralkodóházat alapítsan. És ezen eszméjét Kamuthi által Ferdinándnak azon felhívással jelentette be, hogy fogjanak közösen fegyvert az ugy is láthatólag hanyatlásnak indult török kiűzésére, állítsanak egy hatalmas serget, s tegyék őt annak vezérévé. Ferdinándtól beleegyezése kezességeül egy császári herczegnőt kért magának.

E remény vihette belé Bethlent e fordulatba. Azonban megcsalódott. Egyelőre kitérő válaszokat kapott, végre azon ébredett fel, hogy II. Ferdinánd a portára küldött, szerződést sürgetett titkon, melyből Bethlen ki legyen zárva. Azonban a protestans ügyet támogató Anglia, Holland és Velence, Bethlent a portán elesni nem engedék Kivitték, hogy mire májusban a Ferdiánd s a szultán biztosai egyezkedést kezdettek, Bethlen biztosai sem maradtak ki, s kiindulási alapul a zsitvatoroki szerződés vétetett fel. S sept. 17-n körtvefái Kovácsoczi István cancellárát s Mikó Ferenczet már felindithatá, hogy a szerződést ratificalják. ⁴⁾

A bekövetkezett 1625 évet Bethlen Ferdinánddali szerződés s mondhatni liga életbeléptetésére fordítá. Mart. 20-n Bornemisza Lászlót azon ürügy alatt, hogy a megromlott pénzviszony helyrehozására ketten egy ligájú pénzt kezdjenek veretni: ⁵⁾ Bécsbe küldé, hogy a török elleni liga és herczegnőkapás ügyét

¹⁾ A szerződés Pray Princ. Bethlen II 3 ²⁾ Apr 21-én még Kasán volt. Pray, Princ, Bethl, II. 19. ³⁾ Törvényczikk Mike II 669, ⁴⁾ Pray Princ. Bethlen II 27. ⁵⁾ Kivitte, s dec. 8-ról a roszt garast s lengyel poltrát megszünteté, a garasokat beváltatá; rendelé, hogy járjan egy arany (2 frot) és tallér (1 frot 25 kr.)

sürgesse. ³⁾ Véget akarván vetni a sok habozásnak, jul. elején Kamuthit, Kovácsoczit, Mikót, Daniel Jánost, Quadt Mátyás tábornokát s orvosát, Schultetust, azon utasítással, hogy jó erkölcs és türehető szépség mellett, a hercegnő 18 évesnél idősb ne legyen ¹⁾ felindítá, hogy a nőkerést elprobálják. ²⁾ Öt hétig heverték Bécsben mire előadhaták leánykerési szándékukat s az ifjabb hercegnőt, Ceciliát, mert a nagyobb már koros volt, megkérék: azon kitérő választ kapták, hogy a kisebbik a nagyobb előtt férjhez menni nem akar.

Belátva, hogy Bethlen reformatus vallása s politikai gondolkozása folyvást hajótörést fognak a császári udvarnál szenvedni: e követség, utasításaihoz képest, azonnal Brandenburgba, illetőleg Berlinbe ment, Wilhelm György választó fejedelemez, hol igen jól lőnek fogadtatva, hol Brandenburgi Katalin hercegnőt oda ígérték. Miről Bethlen Gábort a küldöttség egyik tagja, Schultetus, aug. 13-ról értesíté. Azonnal szerződést irtak alá, melynélfogva Brandenburgi Kata lemondott minden honlevő jogairól, mit Bethlen is dec 15-én aláirt. ³⁾

E naptól Bethlen politikájának határozott irányt adott; ez órától ismét csak is a török és protestans fejedelmek szövetségére kezdett támaszkodni. Annyival is inkább, mert neje után Gusztáv Adolf svéd királylyal, a protestantismus legnagyobb hőisével, sogságba jött.

Míg ő dynastiát készül alapítani, Magyarhonban hongyülés folyt le: Eszterházi Miklóst, Pázmán P. elvrokonát nádorrá választák, s Ferdinánd nagyobbik fiát III. Ferdinándot dec. 18-n, még atyja életében, királylyá koronázák. Bethlen az ifju királynak 1626 jan. 8-ról trónkövetkezéséhez szerencsét kívánt, egyszersmind, mint leendő s o g o r á t, meghitta lakadalmára. ⁴⁾

Ez alatt Rákóczi György, Károlyi Mihály, Mikó, Kassai s mások által kísértetve, Berlinben megjelent, Fogaras, Munkács és Tokaj várak uradalmait jegyajándékba vive: „a fenséges arával menyasszonyi nyoszolyára ülésel a nőülés árnyékát véghezvitte”; azzal az ottani kíséret is csatlakozván, megindultak. Azon-

¹⁾ Az utasítást l. Thaly, Történelmi Kalászkok. 95. ²⁾ Kemény János Önéletírása 65. ³⁾ Kemény, Suppl. Dipl. IX. 291. ⁴⁾ Pray Principat. II. 47–50. Hogy Ferdinánd sogságot tartott l. Okl. Uj. Magy. Muz. 1855. 470.

ban a fenséges ara, Teschenben himlőbe esett, mi a febr. 23-kára Kassára tervezett fejedelmi nászt tavaszra veté el, mikor aztán fejedelmi szertartások közt véghez ment. ¹⁾ Mire a máj. 24-ki országgyűlésen Br. Kathalint – addig mig nevét viseli, testvére B. István kormányzósága mellett – következőjéül, fejdelemmé választatá. ²⁾

VI.

Bethlen harmadszor is a császár ellen indul. A Weimári herczeggel egyesül. Apró csaták. Köti a harmadik, a posoninak nevezett békét.

Bethlen nősült, de azért lelkének hő vágya, a protestantismus megalapítása, terveit közt előtérben maradt. Nehéz kérdés, mert Némethonban a vallásos irtóháboru ujra kitört; a nagyrészt protestans Magyarhonban a jezsuiták a legnagyobb családokba is sikerrel térítettek; benn és künn minden megmozgattott arra, hogy az austriai-ház régi terve, Európában egy egyetemes katolikus monarchia alapítása, keresztül menjen.

Bethlen, Pázmán Péter primás és Eszterházi Miklós nádor, koruk e három legnagyobb magyarja, igen jól érezték, hogy e terv Magyarország beolvasását maga után vonja; Pázmán bár nagy katolikus s a protestans Bethlen iránt kevés rokonszenvet érzett, mégis mint magyar, nem titkolta azon meggyőződését, hogy csak addig respectálják fenn Magyarhont, míg Erdélyben áll a fejedelemség. ³⁾ Bethlen tehát hozzá látott a tervhez, hogy az osztrák birodalmat felszaggassák. ⁴⁾

Már a nászküldöttséghez Quadt tábornokot, egy hozzá átált derék idegent, azon utasítással csatolta, hogy az utjokba eső udvarok hadi készüleit tanulmányozza. Apr. 18-n felhatalmazással látta el, melynélfogva a dán, svéd és angol udvarokat látogassa meg: következtében Quadt IV. Keresztély dán királylyal szerződésre lépett, melyben Bethlen személyes fegyverfogást, s a törökök felültetését, a dán király pedig Bethlennek a had tartama idejére hónaponként 40,000 tallért ígért, melynek felét az angol, ne-

¹⁾ Kemény János Önéletírása 77–88. ²⁾ Törvénycz. Mike, II. 691. Feltételek. Approbata II. R. 1-tit. ³⁾ Kemény János, Önéletírása. 147. ⁴⁾ Eszterházi Miklós munkái 252 l.

gyedét a dán, másik negyedét a hollandi király fizetendi; e mellett Bethlennek 8000 gyalog és 2000 lovast ígértek, kiket Ernő, Weimari herceg s Mannsfeld fognának Slézián át Bethlen mellé bevezetni. ¹⁾ E szerződés ratificatióját Kovácsoczi István cancellára által sept. 18-n cserélte ki Prágában; ki Nürnbergben az előlegezett összeget felvette. Ezzel nagyszerű tervének megfelelő mérvben készült, mert ismerte, mikép ellene két nagy hatalomtól, a pápától és spanyol udvartól volt támogatva, minthogy a protestantismus harczolt a papismussal.

A fejedelemnek és Mannsfeldnek jul. 20-n kell vala Slézia szélén találkozni; de Mannsfeld a mint jött, Wallensteinra bukkant s megveretett; aug. 28-n a dán király szintén csatát veszített. Azonban Bethlen mit sem tudva a künn történetekről, aug. 21-n Ferdinándnál a várak fenntartására ígért, de meg nem kapott összegért, egyszersmind azért, hogy a nádor hét megyéje kormányzásába vegyül, és Szathmárba épen főispánt nevezett, – komolyan szót emelt. Jun. 12-n országgyűlést tartott, mint szokták hadjáratos időben, az árucikkeket limitáltatá; ²⁾ felkészülvén, sept. elején sergeit Erdélyből megindítá. ³⁾

Sept. 13-án Debreczenben, sept. 23-án Rima-Szombatnál, sept. 25-n Fileknél járt. Itt vette a némethoni csatavesztési híreket. Ez előlépések után Ilyésházi Gáspárt Mannsfeld elé küldé, azonban Wallenstein 32,000 emberrel közikbe nyomult, egyesülhetősöket feltartoztatá.

Válságos perczek. E hadjárat ép oly szomorú előjátékkal kezdődik, mint a második: a némethoni sergek ismét verve voltak, Ferdinánd egész ereje ismét Bethlen ellen fordulhatott. A nagy hadvezér, kinek a legnagyobb vész volt legkedvesebb eleme: a támogatására rendelt 18,000 főből álló török serget sept. 29-n Nográd ostromától maga mellé vonta, Palánkánál velek egyesült, Wallensteinra várt. Azonban Wallenstein helyett, az ellen táborból a nádor követe, Kéri János jött, fegyverszünetet ajánlt; Bethlen az erősebb fél e léptét kémkedésnek véelve, Kérit fővétellel fenyegette, szóba sem állott; csatát ajánlt; pedig sajátlag visszahuzodással

¹⁾ Engel, Geschichte IV. 446. ²⁾ Mike, Art. Diet. II. 709 ³⁾ Kemény János, Önéletirása 89.

foglalkozott, hogy Mannsfelddel egyesüljön. Sept. 30-án tehát Wallenstein támadását megkezdette; a nap apró csatákban huzodott ki, estvefelé Wallenstein egész sergét felállítá: Bethlen, mert gyalogsága gyenge, s lovasságának tért adni nem birt, meg lehetős aggodalmak közt nézett a dolgok elébe: s ime, Kéri újra megjelent, újra meghozta a fegyverszünet iránti ajánlatot. A talányos jelenetre Bethlen a helyzetet felhasználta, a békét azon feltét alatt, hogy Wallenstein egy lépést se tegyen előre, elfogadta. Szezsénbe huzodott vissza, hol másnap oct. 1-én, Mannsfelddel, ki a trencsényi erdőkön át váratlanul jött meg, szerencsésen egyesült. ¹⁾

Csak később derült fel, hogy Wallenstein kész győzelemre jött, csak három napi élelmet hozott; de látva, hogy három sereggel, s a mellett Bethlennel van ügye, a csatavesztés és éhség ketős veszélye előtt sátrait felszedte, Érsekújvárra visszavonult.

Mannsfeld egy napot késett, s mily roppant veszteség. A kalandor Mannsfeld, ki bár jó katona, az ügynek ez alkalommal igen rossz szolgálatot tett: mint hontalan, természetes gyermek, csak rablás, s majomképe daczára csak nők után futkosott, s a Weimari herczeggel is utjában meghasonlott – Bethlen dobot akart veretni, hogy velek Wallenstein után nyomuljon; azonban fájdalommal kelle tapasztalnia, hogy a hozott 8000 német katona a legkiéhezettebb s legfegyelmetlenebb, kiket csatára vinni teljes lehetetlen. De e még nem volt elég a fejdelem tervei keresztül huzására. Hozzájárult még az is, hogy eljövén Szt.-Demeter napja, a törökség sem akart tovább táborban maradni. Ily aggodalmak közt lépé meg a fejdelmet II. Ferdinánd oct. 2-ről kelt irata, ²⁾ melyben békét ajánlt: sereg nélkül látván magát, mit tehetett egyebet, minthogy oct. 10-n maga is hasonló szellemben válaszolt. Azért oct. 12-n Dregely-Palánkánál, 15-n Kéméndnél járt: az apró csaták folytak. Egri István, az előörs vezére gróf Schlich Henrich tábornokot Pösténynél elfogá: Horváth István az egri basával Deákinál Merold tábornokot veré meg; Bethlen Wallenstein táborát hálozta körül, s éhhalállal fenyegeté. A szerencse csaknem kezében; „II. Ferdinánd oct. 19-ről már békebiztosok küldésére szólítá: mikor érkezik a porta rendelete, hogy vezérei bé-

¹⁾ Kemény János Önéletírása 94–102 ²⁾ Pray, Princ. Bethl. II. 57.

küljenek meg. ¹⁾ Késő őszi levén, bár Bethlen eltitkolta, azért a törökök a hideg miatt harcolni nem akartak, s török szokás szerint a vezérek sátra köteleit kezdék levagdalni: a fejedelem lévén fővezér, mert még néhány napra volt szüksége, dobos üttet, tollas botját körülhordoztatja, a magyarsággal a törököket körülvéteti, a lázzadozó agakat elé hozatja, s a gombjokat elszedet. És mintha a porta mit sem irt volna, helyt maradt, a békealkudozást egész nyugodtan elkezdet. A törökségnél a Mannsfeld féle sereg sem lévén külömb, Barstól a Weimari hercezet vélek nov. 21-én Turóczmegebe küldé téli szállásra.

Ez alatt Mikó Ferencz és Lonyai Zsigmond krasznai főispán folytaták az egyezkedést. ²⁾ Bethlen egyelőre csak fegyverszünetről beszélt, de II. Ferdinánd belátva, hogy Bethlennel, illetőleg Magyarhonnal szemben nem lehet előidézni, mit Csehországban előidéztek: teljes békére volt hajlandó. Bethlen sem vonakodott, s e szerint megköték a harmadik, az ugynevezett pozsoni békét is, melyben Bethlen nem nyert ugyan, de a Ferdinándtól megígért, de meg nem fizetett évi 30,000 frton kívül, nem is vesztett semmit; nyert mégis annyit, hogy a féktelen szövetséges sergektől megszabadult, kiknek szabad hazamenetelt biztosított. Bethlen e békét Löcsén írta alá, dec. 28-án. ³⁾ Azzal 1627 elején hazajött. Hadjárata szerencsés befejezését az apr. 4-ki hongyülésen jelenté be; azon gyűlésen, melyben egyszersmind azt is elrendelteté, hogy Fejérvártt minden megye és szék magának házat építtessen, s hogy az erdélyi követség konstanczina polyi házat ujba építsék. ⁴⁾ Tehát ha nem csatázhatott, építkezni kezdett; folytatá a hon csinosisát.

VII.

Uj hadi készületek. Rosszul lesz. Magyarhonba megy. Végrendeleteket készít. Meghal. Visszapillantás.

Bethlen, ki folyvást kész volt a harcra, s számot vetve magával, mindannyiszor kész a békére; ki békekötéseinél mindig hagyott kibuvó ajtót: most is azon gondolattal szakasztotta félbe csa-

¹⁾ Erd. Tört. Adat. I. 361. ²⁾ Pray, Princip. II. 735–8. ³⁾ Ugyanott 87–95. ⁴⁾ Törvénycz. Mike, Art, Diet. II. 713.

tázását, hogy mihelyt Némethonban a protestansok tekintélyes serget állíthatnak elő, azonnal kezét fog velők. Tanult elleneitől, kiknek elve volt, miszerint a cél megszentesi az eszközöket. Mannsfeld Velence felé vette útját, de Zárában meghalt, s Bethlen szövetségeseihez irt levelei felfedeztetvén, terve le lón leplezve, mi kissé visszaveté.

A protestantismus ügye mellett, egy nagy nemzeti cél is lebegett folyvást lelke előtt, a magyarbirodalom, a budai trón helyreállítása. E volt működésének alapgondolata, ez volt akkor is, mikor Ferdinánddal a török megtámadására akart szövetkezni. Hogy nagy nemzeti célját elérhesse, kora két nagy férfiával, Magyarhon egyházi fejével, Pázmán Péter primással, s világi fejével, nádor Eszterházi Miklóssal sokat értekeződött: ¹⁾ de végre is belátva, hogy a valláskérdés miatt össze nem férhetnek, más tervet vetett fel, új magyar birodalomról kezdett gondolkozni, mely a Tiszától, Erdélyt és a két Oláhhont befoglalva, a Dunatorokolatig terjedett volna. ²⁾

Ily nagyszerű tervek közepette, fájdalommal kellett észrevennie, hogy a mig oda jár, itthon könnyelmű neje háza becsületének, uralkodóház alapítási reményének alá ás; hogy Zierátin morva száműzöttel, kit Bethlen főlovászmesterségre emelt, vadászatai közben tilos viszonyba lépett. A fejedelem ezt szép szín alatt kimozdította ugyan udvarából, de a nő gyengesége le lévén leplezve, ellenei azt felhasználták. Mig Bethlen az 1628-ik évet új tervek, s azok közt a két császár közti béke felbontásával tölté, a jezsuiták, kik hogy befolyását a portánál gyengítsék, Bethlent török ellenes tervekkel vádolák: ³⁾ Csáky Istvánt, mint katolikus embert, a fejedelemnő kegyébe játszóák. ⁴⁾ Merész gondolat, mely ha sikerül, Erdély függetlensége megszűnt volna. Tervök a fejedelemnével nem volt kevesebb, minthogy Bethlen halálával vallását elhagyatva, a katolikus befolyást, mint egyszer Báthori Zsigmond alatt, behozzák, Erdélyt kezökre vegyék. ⁵⁾ E terv hősei Pázmán, Eszterházi és Jósika Gábor, Józsika István unokája, ki mint menekült a nádor udvarába élt, eszközeik voltak a katholi-

¹⁾ Kemény J. Önéletirása 147. ²⁾ Erd. Tört. Adat. I. 364. Pray, Princip. II. 164. 176. ³⁾ Pray, Princip. II. 174. ⁴⁾ Kemény J. Rumynál I. 168. ⁵⁾ Pray, Princip. II. 195.

kus főurak; ezek élén Csáki István és cancellár Kovácsoczi, kikhez járult a jezsuita Káldi, kit Bethlen vallásos türelme jeléül, Fejérvártt tartott.

A terv természetesen titokban szövetett. Bethlen mit sem gyanítva, harczy készületeit keményen folytatta: az apr. 9-ki hongyülésen ismét kapujától 20 frtot szavaztatott, a vas kivitelét megtiltotta. ¹⁾ E közben egy muszka követ érkezett hozzá; maga is Rovszel Jánost a muszka udvarhoz küldé. ²⁾ Némelyek szerint a lengyel trónt tették neki kilátásba, melyen III. Zsigmond 40 évi uralkodását igen is megelégték; mások szerint sogora Gusztáv Adolf svéd király s a lengyelek közti háboru befejezésére dolgozott. Annyi mindenesetre felismerhető volt, hogy a fejdelemnek uj céljai vannak.

Azonban, mielőtt létesítéséhez fogott volna, 1629 febr. 16-án Fogarasban rosszul lett. Mint minden nagy embernek, megvolt az a hibája, hogy a test fenntartásával nem sokat törődött. Husvétban Szebenben három napot töltött. Apr. 8-án Fejérvártt hongyülést tartott, s mint a hozott törvényczikkek mutatják, a rendek már aggodni kezdtek egészsége felett. Az austriacus emberek már jöttek mentek, forraltak; kiknek ellene akarván dolgozni e gyűlés, Haller Györgyöt s Szombathelyi Mártont, mert Bécsben és Konstantinápolyban Bethlen ellen működtek, notázák. ³⁾ Dr. Scultetus Weickhard rendes orvosa minden erőfeszítése daczára, mind inkább gyengült... Titkos ellenei fennől egy Znaimo nevű morva orvost játszanak be hozzá... az betegségét vizkorságba vitte át. ⁴⁾ Majus elejét az algyógyi melegfürdön tölté; honnan a száldobosi borvizre ment; hol jun. 5-én Toldi Györgyöt a bolyai kastélylyal ajándékozta meg. Jun. 20-án ismét Fejérvártt látjuk. Ugy látszik, vesztetni kezdé reményét, hogy egészségét helyreállithassa, a hon ügyei elrendezésére gondolt. Jul. 13-án Fejérvártt még okmányt adott ki, miszerint minden reformatus pap fia és leánya nemesi mentességet élvezzen. ⁵⁾ Sept. 2-án, miután e napról a fejérvári, most enyedi kolegyomot Enyed, Fel-Enyed, Miriszló, Muzsina, Décse s egyebekkel dotálta: Váradra indult, hol a ma-

¹⁾ Törvénycz. Mike II. 721. ²⁾ V. ö. Erd Tört. Adt. I 254. ³⁾ Kemény János 95. 125–33. ⁴⁾ Kemény János, Önéletirása 138. Salamon De Statu Ev. ref. 26. l.

gyarhoni főurakat, mint Rákóczi Györgyöt, Perényi Ferenczet, Lonynai Zsigmondot, Nyári Istvánt magához hivatván, velek értekezletet tartott. ¹⁾ Onnan Debreczenbe ment, hol a budai basával Erdély részére békét biztosított. Mind rosszabul érezvén magát, nov. 1-én megtevé politikai testamentumát, egy hosszas értekezést arról, hogy utodai, a fejdelemmé választott neje és a gubernátorrá nevezett öcscse, az általa virágzásnak indított hazát, hogyan kormányozzák. ²⁾

Javai felett már néhány hónappal azelőtt rendelkezett vala. Végrendeletében a bécsi udvarnak, sogorának a svéd királynak, és a török szultánnak aranyokban, lőszerekben királyilag hagyományozott; nejének többek közt 50,000 aranyot, 50,000 tallért hagyott, azon kívül kezén kíváná hagyatni a három váruradalmat, Munkácsot, Tokajt és Fogarast, mint a melyeket neki jegybe adott vala: az általa alapított fejevári, később enyedivé lett főtanodának 74,000 tallért, s egy 9000 tallért érő emlékpénzt s egyebeket rendelt adatni. ³⁾ Különös vala végrendeletének azon kívánsága, miszerint őt nem fekete, hanem veres szinnel gyászolják; mely kívánságát azonban a végrehajtók, testvére Bethlen István, cancellára Kovácsoczi és Mikó Ferencz nem teljesítettek. Magyarhoni körútjából Fejevárra nov. 14-én érkezett, de már igen elgyengülve. A nagy hazafi percei megvoltak számlálva. Hivei összefutottak. De minden sohaj hasztalan, mert hazaérkezte után másnap, nov. 15-én meghalt. ⁴⁾ Temetése 1630 jan. 25-n tartott Fejevártt.

Igy futá meg pályáját Erdély legnagyobb fejedelme, kinek 16 évi uralkodását méltán nevezhetjük Erdély fénykorának, mint a ki alatt benn béke, künn tekintély övedzé körül.

Negyvenkét csatában vett részt, s mint fejdelem ha nem győzött is mindig, de hadjáratai jól sikerültek.

Mint korának typusa, több nyelvek közt törökül is beszélt, török módra beretvált főt s hosszú szakált viselt. Mint ember egyike a legszebb jellemeknek. A magasztalást, mit Kemény János, egyik

¹⁾ Kemény János Önéletírása 139. ²⁾ Kijött Delejtü 1861. 6. sz.

³⁾ Ez érdekes magyar okmány meg van az Erd. Muzeumban Gr. Kemény J. Gyüjt. ⁴⁾ Okl. Tud. Gyüjt. 1830 III. 55. Fundgruben I. 272 Kemény János 144.

történésze reá halmozott, méltán kiérdemelte. ¹⁾ Kora szokásaihoz képest a bibliát 26-or olvasta át, s maga is zsoltárokat szerzett. ²⁾

Mint a tudomány és mivelődés barátja, embereket küldé akademiákra, s künnől tudósokat hozott be tanároknak, milyen volt Alstedius, Piscator, Bisterfeldius; ³⁾ Fejérvártt kolegyomot állított, azt szép alapítvánnyal látta el: és bár e tanoda Ilosvai Benedek, Gelei Katona István, s a künnől behívott hirneves Opicz Márton vezérlete alatt élte utolsó évében nyílt meg, s később Apafi által Enyedre tétetett át, – az az ő emléke marad, a fiatalság az ő emlékétt üli meg évenként. ⁴⁾

Mint fejdelem folyvást építettett, Fejérvártt, Fogarason, Váradon bástyákat állittatott, a fejérvári templomot helyreállittatá, mellé egy tornyot emeltetett; a fejdelmi palotát olasz stylben pompásan helyreállittatá, festvényekkel, szobrászati művekkel, a római történetek legszebb jeleneteit ábrázoló szönyegekkel ékesité fel; Fejérvárra a hegyekből vizet vezetett be. ⁵⁾

A fiscalításokat, melyeket Báthori Zs. és Gábor elosztogatott volt, visszasedeté; a közkincstárt helyreállítá; minden hadakozásai daczára, a kincstárban többet hagyott egy milliónál.

Konstantinápolyban az erdélyi követek lakát, mit Szolymán szultán ajándékozott volt, ujba építetté; a portát oda vitte, hogy az eddigi 15,000 arany évi adót, tizre leszálítá.

Mint diplomata, hadvezér és uralkodó kétségkívül kora első rangu talentumai közé tartozott.

¹⁾ Kemény János Önéletirása 146. ²⁾ Engel, Geschichte IV. 463.

³⁾ Kemény János, Önéletirása 36. ⁴⁾ Chronic. Fuchsio-L. I. 211 ⁵⁾ Szalárdi 83–84. Kemény J. 36. 149. Chronic. Fuchsio I. 210.

Brandenburgi Katalin fejdelem.

(1629 nov. 15. – 1630 september 28.)

Az országot pártokra szakasztja. A töröktől Austriához pártol. Csákira bizza magát. Bethlen István őt tervével együtt megbuktatja.

Bethlen Gáborné harmadik és utolsó nő, ki Erdély fejedelmi trónján megjelenik: szenvedélyei által Isabellához, szerencsétlensége által M. Krisztiánhoz hasonlít. ¹⁾ Brandenburgi Katalin János Zsigmond brandenburgi választó fejdelem leánya volt, Anna porosz hercegasszonytól; s mint ilyen, brandenburgi örgrófné, román szt. bir. Hercegnő – s bár minden jogáról lemondott – Prussia, Julia, Clivia tartományok örökös hercegnője címmel élt. Már 9 éves korában árvaságra jutván, nénje Mária Eleonora utáni sogora, Gustáv Adolf svéd király udvarában nevedett. ²⁾ Termetére a közepszerűn alól maradt, de azért testalkotás s arcza szépségét feljegyezték. Inkább regényhősnek született, mint uralkodónak.

Bethlen Gábor nászuk után azonnal, még 1626 máj. 24-n megválasztatá vala következőjének, a porta is megerősíté: mit azonban a morva száműzött Zieratin Vladislávvali viszonyáért férje csakhamar megbánt: s folyvást okot szolgáltatott, hogy az ország is megbánja. Mert miután kegyencze az udvarból eltávolított gr. Csáki István, Almás és Keresztészeg urának, egy a fiatal nő gyengeségével visszaélő férfinak esett hatalmába. S egyikén a trónra jutott és a trón fényével keveset gondoló Katalinnoknak: miként Katalin angol királyné egy Tudor, Howard Katalin egy Durham, I. Katalin orosz czárné egy Mons, II. Katalin egy Soltikoff és Poniatovszkinak, úgy a mi Katalinunk Csákinak áldozá fel hírnevét. És a még gyermeknő annyira elveszté fejét, hogy a

¹⁾ Egy korrajzban tölem I. Losonczy Fenix III. köt. L. Róla dr. Ötves Ágoston Monographiáját M. Akadémiai Értesítő T. és Tört. Tud. osztály 1861. II. k. II. sz. ²⁾ Emlékkönyvéről Tud. Gyűjt. 1830. III. 40.

midőn Bethlen holttestét felmetszék, ott állt, szivét hidegen vette kezébe, s egy könnyűje se volt egy nemzettől siratott férje számára.¹⁾

Ily előzmények után vette át a kormányt, de szerencsére a gyengeségeire számító ország feltételek mellett választá meg, melyek szerint a fejedelemséget csak addig birhatá, mig férje nevét viseli; melléje Bethlen István gubernatorrá neveztetett; kiköték továbbá, hogy idegeneket a tanácsba ne alkalmazzon; az ország jövedelméről a gubernátor nélkül ne rendelkezék; a portától el ne szakadjon; végre, hogy ha a hon java úgy kívánja, az országot hagyja ide.²⁾

A mely nap Bethlen meghalt, 1629 nov. 15-én a fejdelemné a kormányzóval tanácsgyűlést tartottak: a fejdelem temetését a jövő év jan. 25-ére határozzák; Apaffi Györgyöt küküllői főispánt a portára indíták, hogy a halálhírt megvívén, Katalinnak fejedelmi jelvényeket hozzon; Kemény Jánost pedig a császárhoz küldék, hogy a történetek bejelentése mellett, a magyar koronára visszaszálló hét megye visszabocsátása iránt biztosítást vigyen.³⁾ Ugyan e napról Bethlen halálát az országgal is tudtván, felszólítá, hogy neki a hűség esküt tegyék le.⁴⁾ Mit a Katalint támogató Murtecza, budai basa decz. 8-án maga is ismételt.

Nagy kérdés ott a hűség, hol ennek alapja, a bizalom hiányzik. Már pedig a fejdelemasszony az ország előtt három féle gyanuval volt terhelve: az első Csákivali viszonya; a második egy gyanus eredetű gyermek szive alatt; a harmadik hogy titokban katholicizált volna, s a török helyett, német pártfogás után jár.⁵⁾

A vallás és külpolitika kérdése az országot azonnal két párt-ra szakasztá. Egyik élén állt a fejdelemasszony, illetőleg kegyencze Csáki, mellette vannak cancellára körtvefái Kovácsoczi István, tordai főispán s Marosszék főkapitánja; az aranygyapjas vitézséggel felruházott Kornis Zs. Bihar és Zarándmegye főispánja; Haller István, Cserényi Farkas tanácsosok, Szunyog Gáspár kővári, Liszti Ferencz szamosujvári várkapitán, ifj. Székely Mózés és az erdélyiek katholicus része. Kiknek egy része

¹⁾ Kemény J. Önéletir. 152. ²⁾ Approbata II. R. 1 tit. ³⁾ Kemény János Önéletir. 153. Uj magyar muz. 1853. 120. 1855. 470. ⁴⁾ Okl. Tud. gyűjt. 1830. III. 55. ⁵⁾ Okl Uj magy. muz. 1855. 471.

ohajtotta ugyan az osztrák befolyást létesíteni, de a nagyobb rész azon cél után törekedett, hogy a fejdelemasszonyt a gubernátor nyomása alól emancipálja, s magoknak szabad kezét eszközöljenek. Az ellenpárt feje: Bethlen István, mint kormányzó s fizetett hadak tábornoka; mellette álltak, veje, Zolyomi Dávid váradi s háromszéki főkapitány; fia Bethlen István, mint a hajduság tábornoka, Nagy Pál, Macskási Ferencz az udvari hadak kapitánjai, Mikó Ferencz kincstárnok ¹⁾ s Csik főkapitánja; Kemény Boldizsár fogarasi kapitán s országos elnök, Balassi Ferencz Udvarhelyszék főkapitánja; velek voltak a protestánsok és török véduralmat ohajtó főemberek. ²⁾

Az első pártból Eszterházi Miklós nádor és Forgách Miklós felső-magyarországi főparancsnok egy harmadik pártot akart volna kiállítani, azon gondolattal, hogy Csákit, Forgács sógorát és Katalin kegyenczét tegyék fejdelemnek, s általa Erdélyt a catholicismusnak és Austriának megnyerjék. Hogy e párt részére tapogatózék, legelsőbb is Jósika Gábor, a Jósika István cancellár unokája jött le, ki eddig a nádor udvarában tartzkodott; utánna érkezett gr. Ditrichstein Miksa azon ürügy alatt, hogy fejdelem halála felett a császár sajnálkozását meghozza.

Közeledvén a temetésre s az új fejdelem beigtatására egybehívott hongyülés, minden párt mozgásba tette magát. A fejdelemasszony, ki a pazarlást, kártyaasztalt és jó konyhát nem kis mértékben szerette, magát Csákira bizta. Csáki használván az alkalmat, a fejdelemnémet arra vette, hogy Fogarasból 40,000 darab aranyot elhozott, azt Csákinak adá, hogy azzal tul a Királyhágón hadat gyűjtsön, hogy Katalint a gyűlés alatt, ha kell támogassa. ³⁾ Kiment, a pénzt kivitte, nem sokat törődött a számadással; de hogy céljuk ellegyen érve, Szunyog Gáspár által a Kővárvidéken telelő Kovács Péter kapitán hadát részére nyéré. Fejérvár mellé azon ürügy alatt, hogy a temetési pompát akarják nevelni, szép hadat huzott össze, maga is oda jött, s mindent elkövetett arra, hogy a leendő országgyűlésen az ausztriacus magyarhoni főurak részére vivmányokat idézzen elő.

¹⁾ Okl. Erd. Ritkaságai 136. ²⁾ Kemény Ján. Önéletirása 162–65.

³⁾ Ugyanott 71. l.

Bethlen István inkább megelőzni, mint megelőztetni akarván, Toldalagi Mihályt maros- és aranyosszéki székelyekkel felül- teté, s Serédi István krasznai és Gyulafi Sámuel közép-szolnoki főispánok segítségével 1630 jan. 9-én Kovács Péter hadát felve- reté, kiűzeté Erdélyből. Csáki midőn e hirt vette, egy estve harmad- magával Fejérvártt oda hagyta, künn lóra pattant, Almásra szala- dott; serge pedig szét futott.

Csáki hada szét volt ugrasztva, de azért mind a fejedelemné, mind Bethlen István hozzá látott pártja összetartásához. A jószá- gok osztogatásában eddig se voltak szükmarkuak, s ebben a fej- delemné és kormányzója egyet látszottak érteni. Míg a fejedelemné, pár hét alatt csak a fogarasi uradalomból többet ajándékozott el 200 jobbágyteleknél: addig a kormányzó és tanácsa beleegyezésé- vel, Bethlen Gábor halálától temetéséig, egy sereg uradalom és jó- szág lón eladományozva. ¹⁾

E mellett Apafi György is megérkezett Konstantinápolyból, meg a török követ véle, mely az athnamét s fejedelmi jelvényeket meghozá. Mindezek arra hatottak, hogy az eszélyes Bethlen István belátta azt, hogyha Katalin beigtatását megis tudja buktatni, leg- felebb Csáki Istvánnak, vagy az osztrák párti másik jeleltnek, Pré- postvári Zsigmond közép-szolnoki főispánnak nyit utat a fejde- lemségre.

Ily jelenetek után következett be jan. 20-án a hongyülés megnyilása. A fejedelemné gyengélkedett, de erejét összeszedte, a gyülésben megjelent. Bár a pártok kibékültek volt már sorsukkal, voltak mégis, kik a fejedelemnét megkivánták volna gátolni: de be- igtatása mégis egyhangulag véghez ment; s jan. 25-én követke- zett Bethlen Gábor ünnepélyes temetése. Ez is véghez menván, mert a fejedelemné azon gyanu alatt állt, miszerint vallást változta- tott volna, a temetésre következett vasárnap, jan. 27-én a nagy templomban protestans módon urvacsorával élteté. ²⁾

A fejedelemnével kibékülvén, megkezdődtek a tanácskozások. Csáki István Kolozsmegye főispána lévén, őt is meghívák; s a gyü- lés azon feltételek mellé, melyeket 1626-beli megválasztatásakor

¹⁾ Szalárdi 66. Kemény J. 170 Ötvös: Magyar Acad. Értesítő 178.

²⁾ Páriz Pápai, Rudus Redivivus végén.

elibe szabtak vala, melyek a portávali tartása mellett a gubernátor és tanácsosai nélkül lényeges kérdés eldöntésétől elzárák, most más 74 pontból álló végzést irtak össze, mintegy feltételeket, melyeket Katalin kéntelen lőn febr. 17-én aláírni, ¹⁾ Bethlen István ellenben hazafiui érdemeiért febr. 9-ről többek közt a kővári uradalmat s a szentléleki kastélyt kapá. ²⁾ Toldalagi Mihály pedig a portára küldetett, hogy Katalin ujba lett megválasztatását bejelentsse, a mit apr. 23-án teljesített. ³⁾

E szerint Katalin megkezdte uralkodását. Később Kolozsvárra ment, hol apr, 7-én országgyűlést tartott. A dolgok menete bizonyos kerékvágásba jött.

Az ügymenet e fejlődése természetesen sokaknak nem tetszett, s ezek közé tartozott Csáki is, kit az osztrák párt, őt fejedelemséggel kecsegtetvén, magának megnyert vala. Csáki Magyarországra ment, hol az országgyűlés, mely az itteni ügyek fejlődésére várva, elnapoltatott volt, 24-n megnyilt. A Pázmán primás s nádor Eszterházi közt a fensőbbség felett folytatott kemény vita, s az, hogy Gusztáv Adolf újra fegyvert fogott, Erdély ügyét az udvarnál háttérbe szorítá ugyan; de azért mégis Csákit arra ösztönzék, hogy igyekezzék most már a fejedelemséget magának keresni, mi végre segélylyel is biztatók. És a terv még most sem látszott egészen kivihetetlennek, mert bár a pártok látszólag kibékültek, azért mindenik működött. A hon szerencsétlenségére, mind a két pártnak tekintélyes segély források álltak rendelkezésére: Katalin a férjétől örökölt kincseit, mosolyát, könyeit; Bethlen befolyását s jó akaratát vetheté mérlegbe.

Mig a fejdelemasszony és gubernátor verseng, a harmadik, Csáki ment saját útján. Magyarhonból Fogarasba jött, hol majusban a fejdelemné is megfordult, s elhitetvén a fejdelemnével, hogy a kormányzó az új fejedelmi feltételek 4-ik pontja alapján magán javait is a közkinctárba fogja átszállíttatni: a fejdelemasszonyt arra birta, hogy a vég hagyományból fenmaradt 10,000 aranyot s 50,000 tallért Csákinak adá át, hogy magával vigye. ⁴⁾ Pénz több

¹⁾ Mike, Art. Diet. II. 739. Ötvös monographiája 185. ²⁾ Liber Regius IX 28. XV. 76. ³⁾ E követséget I. gr. Mikó Erd. Tört. Adat. I. 188 ⁴⁾ Kemény János 182.

nem lévén, most már a fejdelemné várait, Munkácsot és Tokajt akarta kezére keríteni, s ekkor mint fejedelmi jelölt fellépni.

Bethlen István lelkét a dolgok ez állása, mint testvérét és hazafiét, kétszeresen sebhette. Csáki fejdelemségében a vallási szabadságot s a török oltalom alatt élvezett polgári nyugalmat kockáztatva látta. E hírekre jun. elején Ilyéről Fejérvárra ment, a tanácsosokat is oda hitta, s jul. 10-ére Medgyesre országgyűlést hirdettek. Csáki sejtven mi lesz e gyűlésen, a kincsekkel kiment; jószágot szerzett vele. ¹⁾ Tokaj és Munkácsot a fejdelemné parancsnokától kezére keríté, jövedelméből hadat akart fogadni. Itt megnyílt a gyűlés. A kormányzó Katalin ellen keményen fellépett, felemlítvén, hogy a fejdelemasszony a várak Csáki kezére engedésével a töröktől elszakadásra dolgozik, hogy tanácsa hire nélkül adományozásokat tesz, őt fejdelemsége feltételei megszegésével vádolván, uralkodásától elmozdittatását kérte. A fejdelemasszonynak is pártja lévén, a kormányzót vádolák, hogy az ország jövedelmesebb állásait családja közt osztja ki, s hogy a fejdelemnőt, mint kötelezve van, illő tiszteletben nem tartja. Majd hogy kardra nem kerültek. Csak nagy nehezen sikerült Toldalagi Mihálynak és Borsos Tamásnak a két félt kibékíltetni. ²⁾ Mire általános amnestiát határoztak, a fejdelemasszony és a gubernátor közt a hatalom arányát tüzetesebben szabályozák. ³⁾

Azonban e kibékülés sem soká tarthatott, mert a kormányzó tanácsát összegyűjtvén, Csákitól Tokajt és Munkácsot visszakövevelte, magát pedig Erdélyből kirekeszté. Ez órától a fejdelemasszony és kormányzó egymástól éltöket sem tarták biztosnak. ⁴⁾ A fejdelemasszony mindamellet, hogy aug. 12-én a portának hűségét ígért: beleegyezett Csáki s a magyarhoni osztrákpárt azon tervébe, hogy Katalin vonuljon Szamosujvárra, majd lassan gondjuk lesz, hogy Erdély szélire magyarhoni hadak szivárognak, s üssenek be Erdélybe, Kemény János, ki mind a két párttal kaczerkódott, küldetésben künn járván, megsejté a tervet, tudtára adá Bethlen Istvánnak: ez nagyobb fiát Istvánt, vejét Zolyomit felülteté, s midőn Bornemisza János kassai alkapitány Erdély

¹⁾ Gönczöt, később neje Forgács Éva jogán Szepesvárát. Kemény János 189. ²⁾ Kemény János 189. ³⁾ Törvénycz. Mike II. 795. ⁴⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 241.

felé közelednék, velek hadát szétvereté. Mire a fejdelemné tanácsosai Kapi Andrást, a szintén fejdelemségre vágyó Prépostvári Zsigmond vejét, fővezérré nevezék, mellé akarák adni az országhadát, hogy a két ifju hőst megfenyítsék.

E terv nyílt titok. Elrendelték hogy a hadak sept. közepére Kolozsvárra gyűljenek, hol sept. 21-én gyűlést akartak tartani. Bethlen a hongyülés tartásba beleegyezett; de tartván attól, hogy e gyűlésen fejdelelváltozás, illetőleg valamelyik jelölt részére kísérlet merül fel: fiának s vejének azon utasítást adá, hogy menjenek és Rákóczi Györgyöt, Bethlen Gábor egykori vezérét fejdelemségre hijják meg. Zolyomi 500 lovassal, Bethlen István 300 gyaloggal azonnal fel is ment.

A fegyveres gyűlés sept. 21-én Kolozsvártt megnyílt. De az egészen máskép ütött ki, mint a fejdelemasszony gondolá. Csak azon ébredt fel, hogy a gyűlés végzéséből, Fekete Lőrincz, mint jó német, egy küldöttség élén nála megjelent, s felszólítá, hogy maradjon le: elébe festé a kormányzás gondjait s azzal szemben a magán élet kényelmeit, melyet a jegybeadott három váuradalom biztosít: reábirta, hogy Kovácsoczi István cancellárát felhatalmazá, hogy lemondását sept. 28-n benyujtsa. ¹⁾ Másnap a rendek már indíták a követséget, mely a török fővezérnek megvigye, miszerint Katalin, miután az országot felforgatá, tegnap önként lemondott; s ők fejdelmül Bethlen Istvánt, Hunyad és Maramaros-megye főispánját, s az ország gubernatorát választák. ²⁾

Igy végzé fejdelemségét a különben sok szép tulajdonokkal felruházott Brandenburgi Katalin. Lemondása után egyelőre Fogaras-várába vonult; 1631 év közepén Tokajba ment, hol nov. 11-én kelt végrendeletében Csákit vallá örökösének; s bár I. Rákóczitól, Fogarasért és Munkácsért 90,000 ftot kapott: ³⁾ később egyetlen cseléddel a Bécs melletti Hainburgba vonult, s az udvar kegyéből élt; migyem 1639-ben Ferencz Károly sachsen-lauenburgi herceghez férjhez ment; jegyajándékul kapott harmadik várát Tokajt a császárnak eladván, kiment Pomeraniába, hol 1649 aug. 27-n meghalt.

¹⁾ Kemény J. 192. Törvénycz. Mike II. 803. ²⁾ Okl. F. M. Minerva 1828. 1988. I. ³⁾ Uj m. Muzeum 1855 474.

Bethlen István fejdelem.

(1630 sept. 28. – dec 2.)

**Megválasztásába nem bizva, Rákóczit behijja. Rákóczi
visszalépni nem akarván, új szozatolásra bocsátja magát.
Leszavazák, lelépett.**

Hogy Bethlen István Erdélynek, bár rövid ideig, de minden-
esetre törvényesen megválasztott s beigtatott fejdelme volt, az
Approbata világosan mondja. ¹⁾ Sept. 28-án vette fel a kormányt,
a kolozsvári hongyülésen. ²⁾

Mint Erdély tizévtöli gubernatora, mint ki Bethlen Gábor há-
romszori hadjárata alatt neki jobb keze, hadi készleteinek terem-
tője volt; mint ki Brandenburgi Kata alatt az ellenpártot oly ügye-
sen buktatá meg: bizonyítékát adá, hogy Bethlen Gábor iskolájá-
nak méltó embere, hogy uralma annak lesz folytatása.

Mint megválasztatásánál láttuk, a katolikus párt szavazatá-
ba nem bizva, vejét Zolyomi Dávidot Sárospatak hatalmas urához,
Rákóczi Györgyhöz, nagyobb fiát B. István váradi kapitánt
ez értelemben a budai basához futtatá. De fordult a koczka, mert
e párt emberei is, nehogy a határozottabb protestáns, Rákóczi Gy.
jusson a trónra, választásába hirtelen beleegyeztek, ³⁾ s mire a
futárok Zolyomiék után repültek, már késő volt; mert Rákóczi Beth-
len küldötteivel sept. 20-án Sárospatakon az egyezkedést alá-
írták, Rákóczi a Bethlenek javait biztosítá, ⁴⁾ s azzal Váradon ter-
mett, a várba beült; a hajdukat megnyervén, talpra tevé.

Leültetni Rákóczit, e lett volna a feladat. Azonban Rákóczi
kereken kimondá, hogy később meghalni, mintsem szégyennel
visszatérjen; s hasonlókép Zolyomi Dávid sem akarta Rákóczinak
adott szavát visszavenni. Bethlen tehát Kolozsvárra táborn huzott
össze, fegyvernek fegyvert vetett ellenébe. Végül is traktára ke-

¹⁾ Approbata Cons. II. R. I. Tit. VI. art. II Rákóczi Gy. Condit.
2 §. ²⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. II. 803. ³⁾ Kemény App. Dipl VII. a
Strassburg jelenése 17. I. ⁴⁾ Kemény J. Appar. Epist. VII.

rült az ügy, oct. 20-án aláírák egymásnak az okmányt, melyben egymást biztosíták, hogy az általuk összejövetelre kijelelt Topa nevű faluban bántatlanul megjelenhetnek. Találkoztak. Közbejárókul Kassai István és Gelei István voltak jelen. Rákóczi előadta Bethlennek, hogy miután a császár akarata ellen fegyvert fogott, ide jött, „mind magának mind gyermekeinek megmetszette torkát, veszedelmére vissza nem mehet.” Főleg Kassai közbelépésére Bethlen István engedett, Rákóczitól visszalépéséért egy talpalatnyi jószágot nem kért, csak annyit kívánt, hogy a hazát szabadságában, őt és családját javaiban megtartsa. Rákóczi erre biztosító okmányt irt alá: és a nemes jellemű Bethlen Istvánt, kinek Rákóczi személye ellen kifogása nem volt, beleegyezett, hogy a választást kettőjük közt újra szavazat alá bocsássák.

Bethlen Segesvárra a választógyűlést kihirdeté. Mind kettő pártalakítás után látott.

E tény főleg a császári udvart, roppant mozgásba hozta, s nov. elején Sennyei Sándor tanácsosát Rákóczihoz és Bethlenhez indítá, hogy ha már Katalint a trónon megtartani nem lehet, Rákóczit a Bethlen István részére buktassa meg.

Bethlen ha erélyesen fellépik, bizonyos lett volna győzedelme, de szerénységében nem bizott pártjában; míg ellenben Rákóczi mindent megmozgatott, annyira, hogy többek közt Brandenburgi Katalin gyűlöletéhez fordult, reábirta, hogy mellette s illetőleg Bethlen ellen, a portára s a budai basához levelet irt: s mire nov. 22-n Segesvárt a hongyülés megnyilt, ¹⁾ játéka bizonyos volt.

Rákóczi a gyűlésre egyik hívét Serédi Istvánt küldé be. Bethlen Gábornét pedig Kemény János képviselte, ki zab között hozott oda 2000 ftot, hogy Rákóczi részére vesztegessen. Hozta egyszersmind a porta követét is, ki Fogarasba érkezvén, urától két levelet mutatott elő: egyiket, melyben Bethlen Istvánt,

¹⁾ E gyűlést a Fundgruben I. 274 nov. 14-re teszik. Azonban Kassai egy levele Rákóczihoz nov. 11-ről (l. Kemény, App. Epist VII.) azt mondja, hogy Rákóczi embere még itt van a fejdelem pedig hétfőn indul gyűlésre. E mellett még Bethlen nov. 17-n Kolozsvárt Ugron Pálnak adományozott. l. Kemény App. Dipl. VII.

másikat, melyben Rákóczi ajánlta a rendeknek; s a fejdelemasszonyra bizta, azon levelet választani és közreadni, mely nekie tetszik. Ő mint sejteni lehetett, Rákóczi részére választott. ¹⁾

Megnyilván a gyűlés, legelőbb is Bethlen István az országot a neki letett eskü alól feloldozá. Akkor a török követ, Arnoth, ki magyarul jól tudott, felolvasta a porta azon levelét, mely Rákóczit ajánlta. Kezdődött a szózatolás. Kemény Jánost illete az első szó, mint a fejdelemasszony képviselőjét. Ő Rákóczira szavazott. S az inkább felkiáltás, mint szózatolás dec. 2-án Rákóczi Györgyöt fejdelemmé választá. ²⁾ Apafi György követség élén azonnal megindult Váradra, hogy az ország nevében behijja.

S bár nádor Eszterházi Miklós nov. 22-éről Haller István által biztatá Bethlent, hogy vejét ne kimélje, Rákóczi ellen lép-jék fel, s ha kell, a császár megsegíti; ³⁾ bár Rákóczi még be sem jött: lelépett a fejedelmi székről, mintsem belháborut idézzen elő; a nagy jellem, ki Bethlen Gáborra folyvást méltó maradt, lemondása által csak honfiúi érdemeire tevő fel a koszorut.

Husztvárába magányba vonult.

Vele az iktári Bethlenház, mely miként a Zápolyák és Báthoriak, hasztalan kísértett dynastiát alapítani, – lelépett Erdély fejedelmi trónáról.

¹⁾ Kemény J. Önéletírása 202. ²⁾ Kemény Jós. Magy. Irod. berek II. 190. ³⁾ Kemény, Appar. Epist. VII.